

CHUNILAL GANDHI VIDYABHAVAN
SURAT.

Manuscripts Library

DDP B.

Coll. No. 605

Title A work on narya
nysya

CHUNILAL GANDHI VIDYABHAVAN, SURAT

Shastri Dinmanishankar Pustak-Bhandara

No. : 605 Subject : Nyāya

Title : A work on nāya nyāya

Author : — Scribe : —

Date of the work : — Date of the Ms. : —

Place of the work : — Place of the Ms. : —

Size : 9.6" by 4.2" Extent : 38 foll.

Language : Sanskrit Script : Devanāgarī

Remarks : Begins abruptly.

वस्तुतो लिंगं लिंगत्वं तथा च प्रकृतहेतुता वहेदकावद्विज्ञस्य प्रकृतता प्रतावहेदकावद्विज्ञगमकतौ प
पिकयतया सि विषयत्वेन दत्तत्वमर्थरतिदीधितिग्रथः ॥ अथ किमिदं तादृशगमकतौ पपिकत्वमित्याशं
कप्रकृतपक्षता वहेदकावद्विज्ञमुस्य विशेष्यतानि रूपितविषयतानि रूपिताया विषयता तत्रिरूपितविषय
तानि रूपितविषयतां शेषविशेषणविषया प्रकृतानुमितिजनकता वहेदकता पर्याप्तधिकरणपोधर्म
सद्वद्विज्ञविषयत्वावद्विज्ञप्रकृतिबंधकता वहेदकविषयतात्वेन उदाहरणजात्यबोधाप्यहेतया
पकसाध्यादि विषयतां संग्रहो बोधयति मद्युवाप्यैतत्तुमा । तत्र केचिदतिपेति । नचिदमसंभवदु
क्तिकं । यतो व्याप्तिरतिप्रापंता निवेशप्रयुक्तलाघवानुरोधेन व्याप्तिविशिष्टवैशिष्ट्यावगादिति श्रव
सेवानुमितिजनकता व्यवस्थापितत्वेन तादृशपक्षविषयतां शेषविशेषणत्वानुमितिजनकता
वहेदकता पर्याप्तधिकरणपञ्चापकलनिष्ठा वहेदकतानि रूपिता साध्यादिनिष्ठा वहेदकतां त्वंत

अवयव
को

वदित्तं सत्त्वं नवद्विधमप्यपको नवेति संशयप्रतिबंधकतायाः वद्विधमप्यपक रत्यादिता नीयवि
षयतासाधारणप्रापकत्वप्रकारतानिरूपितवद्विधावद्विधविशेष्यतात्वस्यैवतादृशसंशयप्रतिबंध
कतावच्छेदकत्ववद्विधिति नवतादृशरूपवद्विधयत्वावद्विधित्वोपलक्षितविशेष्यतावद्विधप्रतिबंधक
तानिवेशनीयानप्यनुमितिजनकपुसमर्थायातादृशरूपवतीयाः वद्विधकतातद्वद्विधप्राप
कत्वप्रकारतानिरूपितसाध्यादिविशेष्यतातद्वद्विधनवद्विधमप्यपको नवेत्यादि संशयप्रतिबंध
कतामादायैवत्सुतासमन्वयालोकोपपत्तिरिति वाच्यं। एवं सति पक्षतावच्छेदकावच्छेदत्रमुस्यवि
शेष्यतानिवेशेषिगोत्वाभावः व्यापकतावाध्यावत्सासाभाववानगोत्वाभावादित्यादिस्फुटीयप्र
तीक्षाया मव्याप्तेर्दुर्की रत्वातुतत्स्तीपात्त्वपपरा मशीपप्रमेयत्वव्यापकधातुवाप्रकारतानिरूपि
तसासाभावविशेष्यताया अपि निरूप्यतावद्विधतयातादृशप्रतीक्षायाः सासाभाववि

राम

शेष्यकतादृशवाच्यत्वप्रकारकसंज्ञाप्रतिबंधकतावच्छेदकविषयताशून्यबोधाज्ञानकत्वान। नचैवं
तदोपकारणयसाध्यतावच्छेदकावद्विधविषयतानिरूपितअधिकरणविषयतानिरूपिताधे
यत्वविषयतानिरूपितहेतुतावच्छेदकावद्विधविषयतानिरूपितपक्षतावाच्छेदकावद्विधविष
यताशक्ति निश्चयत्वाव्यापकत्वमणिपितादृशविशेष्यतावद्विधप्रतिबंधकतायां विशेषणदेयं त
थावसाध्यतावच्छेदकघटक्यदार्पणविषयकसंशयादिप्रतिबंधकतायास्तादृशनिश्चयत्वाव्यापक
त्वविरहोपपत्तिमादायरोषः। एवं च पक्षप्रमेयत्वव्यापकत्वात्त्ववद्विधगोत्वाभावतादिनाहेतुता
पक्षतावच्छेदकतावतत्स्तीपात्त्वप्रतीक्षायां हेतुतावच्छेदकावद्विधविषयतातः सति वाच्यत्वादिविष
यतापक्षसविषयतात्वेनोपापपत्रवानेनरूपेणपक्षतावच्छेदकघटक्यतातत्रप्रतीक्षायांपक्ष
मुस्यविशेष्यतानिरूपितसांसारिकविषयतानिरूपितहेतुविषयतानिरूपिततदीयसांसारिकविष

यतानिरूपितविषयतात्वेन नूनः सविषयतामुवाच पाश्चात्त्याशंको तस्यपि त्यक्तं न तत्र विषयत्वावृद्धि
 भविष्यत्वावृद्धिप्रतिबंधकतायास्तदशनिश्चयत्वावश्यकं त्वविरहादिति वाच्यम् । मुख्यविशे
 ष्यतानिवेश्यादस्य संगतेः तन्मयो जनस्य गोत्वाभावपक्षकप्रमेयव्यापकव्यत्ववत्साक्षात्भाव
 साध्यकगोत्वाभावे हेतुकप्रतिज्ञायामभ्यामिवारणसंनिस्तविशेषणो नैव वारं रणसंभवात्तादृश
 पक्षसविषयतायां प्रकृतानुमितिजनकतावच्छेदकमात्रविनिवेशेनोपपत्तौ तदंशे विशेषणविध
 याजनकतावच्छेदकतावच्छेदकतापर्याप्तधिकरणधर्मवत्त्वानिवेशस्य तथापि वैयर्थ्यापत्तेरिति ।
 अत्राह ॥ आतिविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिज्ञानस्यैवानुमितिकारणत्वेन तद्विशिष्टवैशिष्ट्यावगा
 हादित्वं च तदवच्छिन्नप्रतियोगिताकलविशिष्टसंसर्गावगाहत्वात् न तत्र विविक्तसंज्ञा
 वेच्छेदकतानिरूपकप्रकारताकल्ये अंतर्भ्यासमानपदार्थनिष्ठप्रकारताविशिष्टतयापेक्षया

राम

वेच्छेदकतामो न त्वभिन्नत्वमित्यभिप्रायकोपेयं यः । पक्षतावच्छेदकावच्छिन्नमुख्यविशेष्यतानिरूपि
 तस्यादिपक्षसंविपपत्तांशेरस्य तस्य च पक्षतावच्छेदकावच्छिन्नमुख्यविशेष्यतानिरूपिविष
 यताविशिष्टविषयताविशिष्टविषयतांशेरस्यर्थः । तत्रादिनीपदनीयविषयतावैशिष्ट्यं स्वा
 निरूपितत्वं निरूपितविशेष्यतानिरूपितप्रकारत्वावच्छिन्नानिरूपितोभयसंबंधावच्छिन्नस्वनि
 ष्टावच्छेदकताकभेदवत्त्वसंबंधेन द्वितीयविषयतादिसंसर्गप्रकारतो वा तस्याएव पक्षविशेष्यता
 निरूपितत्वात् न तद्विशिष्टावच्छिन्नतायाहि ॥ सपदेन संसर्गताद्विषयत्राधिपत्तेन तत्र प्रकारतायां स निरु
 पितत्वं विरहात्पक्षप्रकारताधिपत्तेन तत्रापि प्रकारतायामेव प्रतीयोगितावच्छेदकताप्रकार
 तावच्छेदकद्वितीयसंबंधविरहात् तस्याएव तादृशभेदवत्त्वसंबंधेन सविशिष्टत्वात् अत्रानेकाना
 दशविशेष्यतायास्तथात्वं संभवेपि तां मादायदेवोऽग्रे निराकरणीयः निरूपितत्वं च साक्षादेव सर्व

त्रनातो व्यवहितसांसर्गिताप्रकारतामादापरोषः प्रतियोगितावच्छेदकनाघटकउभयसंसर्गमस
 वैशिष्ट्यविशेष्यतादौप्रसिद्धं एवं च तथापि ध्याताया वैशिष्ट्यं स्व निरूपितविषयतानवच्छिन्नत्वसंनि
 रूपितविशेष्यतानिरूपितप्रकारतावच्छिन्ननिरूपितप्रकारतावच्छिन्नत्वोभयसंवेधावच्छिन्नसावच्छि
 त्रमेदवत्वसंवेधेन एतादृशसंवेधेन तद्विशिष्टावयवसंविषयतात्वेन गोत्वभावः प्रमेयत्वव्याप
 कवाच्यत्वतः सास्त्राभाववान् गोत्वाभावात् रत्यादिस्वलीयप्रतिज्ञायां मुख्यविशेष्यताविशेः
 व्याप्तितादवच्छिन्नविमितवाच्यताविशिष्ट्येनैव पूर्ववदयुक्तेः एवं च जनकतावच्छेदकं विशेष्यत्वादि
 के प्रतिबंधकतावच्छेदकमर्पितमेव रतिना संभवः । न चैवमपि साध्यतावच्छेदकवाच्यत्वादि निर
 पितसास्त्राभावादि विशेष्यताया अपि निरुक्तपक्षविषयत्वस्य साधर्मितावच्छेदकत्वस्य प्रकारेण त
 तरेण वारणीयतानिरूपितत्वसहिततादृशविशेष्यतात्वं तदवच्छिन्नप्रतिबंधकतावच्छेदकविषय

राम

३

ताशस्य बोधजनकत्वेताव्याप्तेर्वारणात् ॥ एतेन पक्षसविषयतायां प्रकृतानुमितितनक
 तावच्छेदकत्ववैशेष्यतो यप नौतादृशरूपवत्वपर्वतनिवेशनमकलमिति पूर्वोक्तदृष्टान्तमनकव
 काशं तादृशरूपवत्वस्य प्रतिबंधकतावच्छेदककोटौ विशेष्यताविषयानिवेशन एव उक्तप्रतिज्ञा
 याः संग्रहे संभवेन तदनिवेशेन स्यात्तुः संग्रहत्वापत्तेः ॥ गोत्वाभावः प्रमेयत्वव्यापकवाच्यत्वगो
 त्वाभावावेतसास्त्राभावात्तादृशगोत्वाभावादित्याद्यैहेतुतावच्छेदककोटिप्रविषयतांप्रमेयत्व
 व्यापकवाच्यत्ववत् गोत्वाभावः सास्त्राभाववान् रत्यादौ व्याक्तमेणपक्षतावच्छेदककोटिप्रविष्टवि
 षयतात्वमादोषरोषः प्रकृतहेतुतावच्छेदकावच्छिन्नविषयतानिरूपितप्रकृतपक्षतावच्छेदका
 वच्छिन्नविषयताशादिनिश्चलव्यापकत्वेन निवेशयवारणीय रतितकाप्यनुपपत्तिः अयमेतुविशे
 ष्यविशेष्यतामिति शेषाव्याप्त्यवगाहि परामर्शस्यैवानुमिति हेतुत्वं अनुत राभा समानपदार्थी प्र

कारताविशेष्यतायाश्च भेदस्यभिप्रायेणोक्तथावसाध्यादिनिष्ठव्यापकत्वप्रकारतानिरूपित
 विशेष्यतात्वादिकदमेवजनकतावच्छेदकतदेवप्रतिबंधकतावच्छेदकमिति नकाम्यनुपपत्ति
 रसत्सर्वप्रवृत्ते ॥ अथानुगतभ्रमत्वं स्वावच्छिन्नत्वस्यप्रतियोगिनिष्ठत्वस्यानुयोगिनिष्ठविशे
 ष्यतानिरूपितत्वं एतद्विषयसंबंधेन संसर्गविशिष्टान्यप्रकारतार्थीति ज्ञानत्वं द्वेवो वद्विप्रति
 योगिकसंयोगावगाहिभ्रमेऽप्यतिवारणाय त्वानुयोगिनिष्ठविशेष्यतानिरूपितत्वं इदं पुन
 योगिकसंयोगावगाहिनादशभ्रमेऽतिवारणाय सप्रतियोगिनिष्ठत्वं तेनैवकाचित्ति
 कसंबंधमादायाव्यातिवारणाय स्वावच्छिन्नसत्त्वं । अथानुगतसमवापिसंयोगादिनाय
 रंपरासंबंधेन लौहित्यादिप्रकारकस्फुरिकादिविशेष्यकः लौहितः स्फुरिक इत्यादिप्रमाया
 मतिव्याप्तिः परंपराघटकप्रथमोपातस्यप्रतियोगित्वं रतिलौहित्यतिष्ठप्रकारतायां सानुयोगि

राय

४

निष्ठविशेष्यतानिरूपितत्वविरहात्समवायविशिष्टान्यत्वस्यसप्रतियोगिनिष्ठत्वस्यावच्छिन्नत्वयोर्वि
 गदत्संयोगविशिष्टान्यत्वस्यवसत्वादिति चेत्तस्यानुयोगिनिष्ठविशेष्यतानिरूपितत्वं विहाय सा
 वच्छिन्नप्रकारतानिरूपितविशेष्यतानिरूपितायां संसर्गतात्पर्यानुयोगिनिष्ठविशेष्यतानिरू
 पितत्वं वा अन्यथा चेत्तौहित्यतिष्ठप्रकारताया उक्तनित्यत्वं धेतादशपरंपराघटकसमवाय
 विशिष्टत्वादिवत्तत्रातिव्याप्तिमुदासः ॥ अथतथापि हृदो वद्विमानि सादे भ्रमेवद्विप्रतियोगिकस्य
 हृदानुयोगिकस्य चामात्रे तत्राव्याप्तिः वद्विप्रकारतार्थी चद्विप्रतियोगिकसंयोगावच्छिन्नायाव
 द्दिनिष्ठप्रकारतान्तिरूपितविशेष्यतानिरूपिताया हृदानुयोगिकसंयोगनिष्ठसंसर्गतात्पर्या
 यानुयोगिनिष्ठविशेष्यतानिरूपितवस्मत्तत्त्वं संबंधद्वयस्य च सत्त्वेन वद्विप्रतियोगिकसंयोगा
 विशिष्टत्वादिति चेत् ॥ उक्तसंसर्गघटकविशेष्यतायां उक्तसंसर्गतात्पर्यानुयोगित्वव्यापकत्वं नि

वेशांतपाचतत्रहृतिष्टविशेषतायावद्विप्रतियोगिकसंयोगानुयोगिताव्याधिकरणत्वेनता
 दशसंसर्गताश्रयानुयोगित्वव्यापकत्वविरहान्नापाप्तिः एतन्निवेशेनेवसमवायस्यैकसमवेतपुरु
 षवातरत्यादिभ्रमस्यापिसंयहःवाचादितिः सुविशेष्यप्रतापाघटाटीनिष्ठतादशसंसर्गताश्रया
 नुयोगित्वव्याधिकरणत्वेनउक्तसंसर्गताश्रयानुयोगिताव्यापकत्वविरहान्अपेतन्निवेशेष्टो
 रूपवाचिस्त्रित्वादिप्रमायामतिव्याप्तिः तादृशसंसर्गताश्रयानुयोगित्वस्यपटादावपिसत्वेनच
 दृष्टिनिष्ठविशेष्यतायांतादृशानुयोगित्वव्यापकत्वविरहापिबिटीतिचेत्॥ सावच्छिन्नवित्तेस
 प्रतियोगिनिष्ठत्वावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितविशेष्यतानिरूपितायांसंसर्गतातद्विशिष्टानुयो
 गितातन्निष्ठायाविशेष्यतान्निरूपितत्वेनएतन्नितपसंबंधेनसंसर्गविशेष्यप्रकारतान्छातिलि
 तंउक्तसंसर्गताकृतादृशविशेष्यत्वासमानाधिकरणहृतित्वेननिपातेनोक्तंसंसर्गतामरिभ्रम

राम

५

संसर्गः अनुयोगितायांसंसर्गतावैशिष्ट्यंवाच्यतेरकावद्विप्रतियोगित्वत्वेनसमवायस्यैकेपि
 बापुरपवाम्दत्यादिभ्रमसंग्रहस्मृतिविभावनीपं॥नित्यज्ञानावृत्तिविषयतावत्ताभावानुगतभ्रम
 त्वमितिकेचित्। उपनयवादरणयलिंगाविषयकश्रुतिदीधितिश्रेयः। तत्रलिंगाविषयकत्वनि
 श्चिन्नगमनेष्यतिव्याप्तिसकपमुपेक्षितमि साधकवस्तुतः पक्षमनुमुख्यविशेष्यकत्वनिवे
 शेषिगोले सास्त्राभाववत्तगोलाभावादिस्थादौपत्रसास्त्रातत्रगोलेमित्युदाहरणेपक्षमुपस्था
 विशेष्यकबोधजनके। तिव्याप्तिर्द्वयसप्तमात्रमुख्यविशेष्यकत्वनिवेशेवविशेष्यपक्षकरदलो
 मात्रार्थप्रसिद्धाव्याप्तिः। पक्षतावच्छेदकानवच्छिन्नमुख्यविशेष्यत्वातिरूपकत्वेमेवनिवेशणीयत
 यावन्निगमनेननुषंगपक्षे। तिव्याप्तिर्नसंभवतीतिभदाचार्यसोक्तं। तत्रगोलेपक्षककालि
 कसंबंधावच्छिन्नगोलाभावहेतुकसमवायसंबंधावच्छिन्नगोलाभावसाध्यकव्यतिरेकमुदाहरण

वारणमशकमिति केचिदसिपंतित्रेदे समाधानम् ॥ मुख्यविशेष्यताद्वयान्वयत्वबोधविशेषणं
 नवधर्वावबुद्धिमानरत्यादिप्रतिज्ञायामव्याप्तिस्तत्र मुख्यविशेष्यताद्वयसत्त्वादिति वाच्यं ॥ किं वि
 द्मर्गवद्विज्ञविशेष्यतावयवशस्यत्वमिनिवेशेनीपात्वात् ॥ नचनीलपर्वतोवद्विमानरत्यादिप्रतिज्ञाया
 मव्याप्तिः परंपरावच्छेदकभावात्पत्रतादृशमुख्यविशेष्यताद्वयशस्यत्वस्ववक्तृपक्षत्वाविज्ञगी
 तंतशात्रागोत्वमित्यत्र च आधेयत्वसंबंधावद्विज्ञप्रकारताद्वयनिरूपिकापि विशेष्यतावदीपी
 तादृशीतीत्यत्रातिव्याप्तिः ॥ पत्रप्रमेयगोत्वस्यपक्षत्वंतदभावस्यपूर्ववत्संबंधविशेष
 णसाध्यत्वंहेतुत्वंतत्रपत्रप्रमेयगोत्वंतत्रप्रमेयगोत्वमित्युदाहरणैः तिरस्त्रज्ञत्वंसमाह
 धति ॥ उक्तोदाहरणवारणपक्षनिरूपकत्वस्य भिन्नपक्षतावच्छेदकताप्यस्यधिकरणधर्मावदि
 शे ॥ त्रमुख्यविशेष्यतानिरूपकत्वोभयसंबंधोनपक्षतावच्छेदकताप्यस्यधिकरणधर्मावदिज्ञमु

राम

६

त्वविशेष्यताद्वयत्वमपिबोधविशेषणंदेयंयथोक्तोदाहरणान्वयबोधस्यपक्षतावच्छेदकावृद्धि
 त्रमुख्यविशेष्यत्वान्वयनिरूपकनयानतादृशविशेषणवत्वमपितत्रमेदाप्रतियोगितावच्छेद
 ककोटोपसतावच्छेदकताप्यस्यतिवेशेधर्मादालोकयान्पूर्वतोवद्विमानिति ॥ प्रणितित्वा
 याआलोकप्रकारज्ञानिरूपितपर्वतत्वावद्विज्ञविशेष्यतां स्वपदेनोपादय्याव्याप्तिरितितत्वा
 प्तिनिविशे ॥ तथासंबंधसाध्यतद्विवेशेनपैवविशिष्टपक्षतावच्छेदकावृद्धिज्ञविशेष्यतास्वप
 देनोपादापआलोकप्रकारकतानिरूपितेकेवलपर्वतत्वावद्विज्ञविशेष्यताकतया ॥ व्याप्तिरि
 तितत्वापितत्रिवेशः ॥ एवंसभिन्नत्वा ॥ विशेषप्रतिज्ञामात्रएवासंभवः ॥ स्वनिरूपकत्वात्तु
 कौज्ञानांतरीयतादृशविशेष्यतास्वपदेनोपायासंभवः ॥ नचैवमपिप्रमेयगोत्वन्पत्रपक्षत्वं
 पूर्ववत्तगोत्वाभावस्यसाध्यताहेतुतावत्तत्रयनिरूपेमुदाहरणवारणसाक्ष्यमवतताज्ञ

यवोधस्य बुधक्षतावच्छेदकता पर्याप्तधिकरणधर्मावच्छिन्नमुख्यविशेषस्य त्वानिरूपकतया
 द्विदशविशेषणत्वादिति वाच्यं. सास्त्राभावासाध्यक उदाहरणवारकयक्षतावच्छेदका
 नवच्छिन्नमुख्यविशेषत्वानिरूपकत्वदत्तेन बुधक्षतावच्छेदकता पर्याप्तधिकरणधर्मावच्छि
 न्नविशेषत्वानावच्छिन्नतादशधर्मानवच्छिन्नविशेषत्वानिरूपकत्वस्य विवक्षणीयतया
 निरुक्तोदाहरणजन्यवोधस्य बुधक्षतावच्छेदकैकदेशगोत्वत्वावच्छिन्नविशेषताशालित्वेऽपि
 पाविद्वसितविशेषताकृततयेव वारणासंभवात्तत्र धूमादालोकवानपर्वतो वद्विमान्
 स्यादौ कैवल्यपर्वतत्वावच्छिन्नविशेषतामादाया व्याप्तिवारणाय प्रपमानवच्छिन्नाने प्रह
 तपक्षतावच्छेदकावच्छिन्नविशेषतामादाया संभववारणपद्धितीया नवच्छिन्नाने प्रयोमे
 यगोपलक्षकगोत्वाभावसाध्यक्यतिरेकुदाहरणवारणाय पर्याप्तिनिवेशः ॥ ७ ॥

राम

७

अप्रकृतहेतुप्रकारकनिश्चयोत्तरप्रकृतसाध्यकानुमितित्वघटीतधर्मावच्छिन्नस्वनिष्ठकार्यता
 निरूपितकरणतावच्छेदकप्रकारतात्वकापेक्षप्रकृतसाध्याभ्यव्याप्तिप्रकारतात्वकानुमितिकर
 णत्वमिमिषवसितकेवलाचयिन्नस्य ॥ वेत्तौ प्रकृततात्वकानुक्तौ तद्धर्मत्वेन व्यतिरेकव्याप्तिग्रहत्वं
 शयांधूमत्वेन केवलान्वयिन्यव्याप्तिरित्युक्तं जगदीशेति. अत्र प्रकृतहेतुप्रकारकत्वं परि
 देततावच्छेदकावच्छिन्नप्रकारकत्वं तद्वन्तताविशिष्टधर्मत्वावच्छिन्नप्रकारकत्वस्यावारणान्नदोष
 तादवस्थनापि हेतुतावच्छेदकमात्रावच्छिन्नप्रकारकत्वं तत्त्वव्याप्तिविशिष्टधूमत्वावच्छिन्नप्रकारकं
 निश्चयोत्तरत्वादेरेव कार्यतावच्छेदकताया. दानंताविशेषधर्मत्वावच्छिन्नप्रकारकत्वस्यावार
 णान्नदोषतादवस्थनापि हेतुतावच्छेदकमात्रावच्छिन्नप्रकारकत्वं तत्त्वव्याप्तिविशिष्टधूमत्वावच्छि
 न्नप्रकारकनिश्चयोत्तरत्वादेरेव कार्यतावच्छेदकताया. संभवापत्तेः. न च हेतुतावच्छेदकमात्रे नि

एव छेदकत्वोपविशेष्यतात्वावच्छिन्ननिरूपकताश्रयप्रकारता कत्वं न ते हेतुतावच्छेदकनिष्ठाव
 छेदकत्वोपविशेष्यतात्वावच्छिन्ननिरूपकताश्रयत्वं च हेतुतावच्छेदकनिष्ठावच्छेदकताभिन्ना
 वच्छेदकत्वोपविशेष्यतात्वावच्छिन्ननिरूपकताश्रयत्वं न च प्रकारतापामुपलक्षणतया प्रवि
 ष्टेन धूमव्यापकवद्विमताधिकरणीनीलधूमवान्पर्वतरत्यादिज्ञानादप्यत्रमिति स्वीकारा
 त तादृशश्रयत्वेन धूमत्वावच्छिन्नप्रकारतापामुपलक्षणतया वच्छेदककोटिप्रविष्टत्वेऽपि न सतिः समाना
 धिकरणप्रकारणताविशेष्यकातापार्थमते हेतुतावच्छेदकनिष्ठावच्छेदकताभिन्नावच्छेदकता
 निरूपकविशेष्यतात्वावच्छिन्नत्वं प्रकारताविशेष्यणं देयं न त्मते समानाधिकरणप्रकारतावि
 शेष्यतायावच्छेदावच्छेदावच्छेदकतास्वीकारादीति बाध्यं धूमत्वांशेनाताविशेष्यणी हृत्यप्यनि
 रूपकतावच्छेदकत्वोपविशेष्यतात्वावच्छिन्ननिरूपकताश्रयत्वं तादृशधर्मयोपप्रावच्छेदकताभि

राम

तावच्छेदकत्वानिरूपकविशेष्यतावच्छिन्नत्वं प्रकारताविशेष्यणमित्यत्र तात्पर्यान् अनैव प्र
 मेयधूमत्वेन व्यतिरेकिरेके निधूमत्वेन नीलधूमत्वेन वा च मिनिना व्याप्तिरप्यावच्छिन्नो न र
 त्वं संवधेन तादृशप्रकारताकाशो न विशिष्टावच्छेदमुमित्वावच्छिन्नजन्म नैव निवेश्यतां किं नि
 श्रयत्वं निवेशेनेति वार्थः । अभावः कालवृत्तिर्हतिमत्त्वादिसादो कालवृत्तिरिति नाकेव तावच्छि
 निवृत्तिमत्त्वं हेतौ वयं पर्वतरत्यादिना व्याप्तिरिति किं तादृशपामव्याप्तिवारणाय तदुपा
 दानात् तादृशव्यतिरेकव्यापिशिष्टहेतुप्रकारनिश्रयजन्यतायाः कालवृत्तिरूपसाध्याभावव्या
 पकता घटकत्वोभयोमावृत्तिरिति तावच्छिन्नप्रकारताशालिज्ञानत्वावच्छिन्नप्रकारताशालिज्ञाना
 तावच्छिन्नस्याप्यवच्छेदकघटकत्वान्तादृशप्रकारतापामुपलक्षणतया वच्छेदकताभिन्नावच्छेदकताभा
 वात् अव्याप्तिः ॥ निश्रयत्वं निवेशे च विशेषणतावच्छेदकांशे संशयानुपगमेन व्यतिरेकता

सिषट्कतादशरुनिमत्वाशेनिश्रयनिवेशप्रयोजनविरहात्तादशव्यतिरेकव्याप्तिविशिष्टा
 हृत्तानजन्यतापावरणेनाव्याप्तिवर्णनम् ॥ नचहेतुतावच्छेदकपक्षतावच्छेदकव्याप्तिसि
 घटकपदार्थप्रकारतानामपिनादशजनकतावच्छेदकत्वेननान्यत्राप्यव्याप्तिप्रकारत्वा
 भावात्असंभवः प्रकृततावच्छेदकावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपितहेतुतावच्छेदकावच्छिन्नप्रकार
 तावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपितनिरुक्तजनकतावच्छेदकप्रकारतात्वव्यापकप्रकारतान्यव्याप्ति
 प्रकारताकत्वस्यनिवेशेभावत्वावच्छिन्नपक्षवृत्तित्वादिस्यकेवलानुयमिनिव्यापकताघटक
 विशेष्यतानिरूपितवृत्तित्वप्रकारत्वावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपितहेतुधिकरणप्रकारतायाम्
 न्यव्याप्तिप्रकारताभावाद्यासिः ॥ पक्षतावच्छेदकावच्छिन्नमुख्यविशेष्यतानिरूपितत्वनि
 वेशेहेतुप्रकारकमिनिश्रयत्वप्रवेशपर्यंतवैयर्थ्यपक्षरुतविशेष्यपक्षमुख्यविशेष्यक

राम

९

परामर्शः प्रतिसिद्धस्तज्जाभ्यामिच्छाजलंनिर्गतमित्यादिप्रधानुसिन्निधिरतिवाच्यं ॥ अन्यथा
 तिप्रकारतापादेनतप्रकृतसाध्यावयव्याप्तिविशिष्टहेतुमत्पक्षपेवैस्यावगाहितविवत्तावच्छि
 न्नजन्यतानिरूपितजनकतावच्छेदकप्रकारतायाएवविवक्षितत्वात्तथाचजलंनिर्गतमित्यादौपृ
 षिबीत्वव्यापकीभूताभावप्रतियोगिमत्वव्यापकनिर्गदत्वसमानाधिकरणमपिबीत्वव्याप
 कीभूताभावप्रतियोगिजलमितिपरामर्शजलंनिर्गदं पृषिवात्ताभाववैयर्थ्यमुक्तिस्तपतेत
 त्रपक्षमर्शजलविशेष्यतापक्षप्रतियोगित्वेसामानाधिकरणमपि
 बीत्वव्यापकाभूताभावप्रतियोगिजलमितिपरामर्शजलंनिर्गदं पृषिवात्ताभाववैयर्थ्यमुक्ति
 तिजायतेतत्रपक्षमर्शजलविशेष्यतापक्षप्रतियोगिविशेष्यतापक्षप्रतियोगित्वेसामाना
 धिकरणव्यापकप्रकारताविशेष्यतावच्छेदकतापक्षविशेष्यतानिरूपितप्रकारतावच्छेदकप्रकार

तावदतिविषयतादृशानिर्गत्तानुमितिजनकतावच्छेदिकानयो रन्याप्रतियोगित्वप्रकारनासाव
 निर्गत्तानुमितिजनकतायांनावच्छेदिकार्कितुएपिबीत्वाभावानुमितिजनकतावच्छेदिकाप्रहेता
 साध्यानुक्तौ सापिधर्तुशकनेतस्याग्रनिरुक्तान्वयव्याप्तिप्रकारत्वाभावात्तजलंगिर्ग-मित्यादि
 येषा संगतिः॥ अपनिरुक्तएपिबीत्वाभावानुमितौएपिबीत्वव्यापकीभूताभावप्रतियोगित्वावच्छि
 त्प्रकारनाक निश्चयत्वेनहेतुत्वानुकर्षनिरुक्त प्रकारतामादायदोषरतिचेतः एपिबीत्वव्यापकी
 भूताभावप्रतियोगित्वरूपमाप्तेर्विशेष्यविशेषणमिति त्याभावेनेत्यनुमितिस्वीकारात्तनीरुक्त
 प्रकारतानिरूपितयस्यतावच्छेदकावच्छिन्नविशेष्यताशरित्तिनिश्चयत्वेनैवहेतुत्वानुतादृशप्र
 कारताया अपिअनकोक्ततावच्छेदकत्वादिति व्यातिरेकव्याप्तिश्रुदिविधासाध्याभावव्याप
 पकाभावीयवैशिष्ट्यव्यासमदृतिधर्मानिवच्छिन्नप्रतियोगितावरूपाएतत्तजाननिदहेतुतायां

राम

१०

हेतुतावच्छेदकावच्छिन्नविषयतानवच्छेदिकाअपरा च साध्याभावव्यापकतावच्छेदकहेतुतावच्छेदकव
 छिन्नप्रतियोगिताकाभावान्नप्राप्तप्रतियोगित्वरूपाएतज्ज्ञानहेतुतायांच एतदुर्मितावच्छेदकत्व
 निवेशोत्स्ययावत्स्य भावव्यापकतावच्छेदकधर्मत्वाविदिताभावाश्रयप्रतियोगिघटवान्तरत्वा
 दिति श्रयानामनुमित्यापतिरितिअपान्नहेतुतावच्छेदकत्वेवच्छिन्नप्रकारकनिश्चयत्वेन ता
 वच्छेदतावच्छेदकप्रयोज्यतावच्छेदकताभिजावच्छेदकत्वानिरूपकविशेष्यतायन्नप्रकारत्वाम
 प्रहेकारत्वानिरूपितविशेष्यताकज्ञानत्वेसादृशप्रकारत्वानिरूपितत्वेनाभावहितोत्तरत्वेवि
 शेषतातया ज्ञेयतावच्छेदकघटकत्वात् व्याप्तिविशिष्टहेतुप्रकारत्वा मप्रकारत्वानिरूपितत्वेनैव
 दृष्टकत्वानुतादृशप्रकारत्वानिरूपितत्वस्योपलक्षणत्वेऽव्यवर्तकत्वापत्ते किंतु तादृशप्रकारता
 निष्ठावच्छेदकत्वानिरूपकप्रकारतानिष्ठानवच्छेदकत्वानिरूपकप्रकारतानिनिष्ठावच्छेदकत्वानि

तादृशप्रकारत्वा निरूपितत्वस्योपरस्येति। व्यावर्तकत्वापत्तेः किं तादृशप्रकारत्वा निरूपणे
 एकत्वा निरूपकप्रकारत्वा निरूपणे एकत्वा निरूपकप्रकारत्वा निरूपणे एकत्वा निरूपकप्रकारत्वा
 पितृत्वस्य निरूपणे एकत्वा निरूपकप्रकारत्वा निरूपणे एकत्वा निरूपकप्रकारत्वा निरूपणे एकत्वा
 कत्वा निरूपकप्रकारत्वा निरूपणे एकत्वा निरूपकप्रकारत्वा निरूपणे एकत्वा निरूपकप्रकारत्वा
 वेशेतात्पर्यम्॥ अपवानिरूपितत्वा निरूपणे एकत्वा निरूपकप्रकारत्वा निरूपणे एकत्वा निरूपकप्रकारत्वा
 निरूपणे एकत्वा निरूपकप्रकारत्वा निरूपणे एकत्वा निरूपकप्रकारत्वा निरूपणे एकत्वा निरूपकप्रकारत्वा
 नप्रकारत्वा निरूपितत्वा वदित्वेति विशेष्यता निरूपणे एकत्वा निरूपकप्रकारत्वा निरूपणे एकत्वा
 तात्पर्यम्॥ इत्यादिपदम्॥ वासुदेवाय नमः॥ ३॥ ७॥ विधिपदसमानां कालीनत्वधर्मिना
 वदेदकतापन्नदवदेदकावदिति विषयतयोरेकविषयता निरूपितत्वरस्य सनिरूपितवि

राम

१९

पेयतावदेदकतापत्त्यधिकरणानिष्टसमानां कालीनत्वधर्मिनावदेदकत्वावदिति वदेदकता निरूपि
 तविषयता निरूपितविषयता शान्तिमिति पर्यवसितोर्थः संवरमविषयिता एतन्नातेव मम वा
 न्पर्वतो धूमकालीनवदिति मा नवदिति मा नवदिति मा नवदिति मा नवदिति मा नवदिति मा नवदिति मा
 तमादिषु दवदित्वावदिति विधेयता निरूपितधर्मवत्पर्वतत्वावदिति विशेष्यतायां सनिरूपि
 तविधेयतावदिति कतापत्त्यधिकरणमुद्वदित्वेति समानका जत्वधर्मिनावदेदकत्वा
 वदित्वावदेदकत्वा निरूपितविषयता निरूपितत्वस्याभावात् एवैरिधान्यविशेष्यतायाः स
 निरूपितविधेयतावदेदकतापत्त्यधिकरणधूमकालीनत्वविशिष्टवदित्वा इति धूमसमानका
 लीनत्वधर्मिनावदेदकतावदेदकत्वस्याप्रसिद्धे उक्तविषयतं परेकविषयता निरूपितत्वस्यासंभ
 वादिनिमित्ततद्विनिर्देशपरस्य निरूपकत्वापत्ताभावाच्चार्थेण दर्शनात् तथादिपदधर्मविशिष्ट

स्यानुपादावेनेपि धर्मवान् धर्मवान् धर्मकालीनवद्विमानपर्वतोवद्विमानआलोकादित्यनुमितौ ध
 मानस्यत्वेपिन अभिचारः ॥ उभयविशेषणवद्विशेष्यतानिरूपितत्वस्य शुद्धवद्वित्वावच्छिन्न
 विधेयतायां श्रुतपर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपितत्वसमानकालीनत्वविशिष्टवद्वित्वनि
 हावच्छेदकतानिरूपितविषयतायां सत्तादितित्वादर्शे भयविषयतायां नैकविषयतानिरूपित
 त्वं संभवतीति भराचार्याशयः ॥ अत्रैयमाशंका यद्विशिष्टस्यानुपादाने धर्मवान् धर्मका
 लीनवद्दीमान् पर्वतोवद्विमानआलोकादित्यनुमितौ अभिचारो र एव ॥ भारशान्ता नी
 यधर्मकालीनवद्विनिष्ठधर्मितावच्छेदकत्वाख्यविषयत्वस्य शुद्धपद्वित्वावच्छिन्नविधेयत्वयोर्विशेष्य
 त्वस्यैकविषयहारच्छेदकतानिरूपितावपाविशेष्यतान्निरूपितत्वसत्वान्तादर्शनमित्य
 तौ अभिचारस्तदवच्छेद एव न वतत्र स्वनिरूपितविधेयतावच्छेदकतापर्याप्तधिकरणपद्विर्म

राम
 १२

समानाकालीनत्वधर्मितावच्छेदकत्वावच्छिन्नावच्छेदकतानिरूपितविधेयतायां पद्विर्मवच्छिन्नत्वनि
 विशिष्टवैशिष्ट्यतानिरूपितत्वविवक्षणान्नैष दोषः उक्तविषयतायां वद्विकात्वावच्छिन्नविषयता
 निरूपिताविशेष्यतात्वावच्छिन्ननिरूपितत्वस्यैवोपगमान्ननुपद्विर्मवच्छिन्नत्वविशिष्टविशेष्यता
 निरूपितत्वमिति वाच्यं पद्विर्मविशिष्टस्य पद्विर्मनिष्ठावच्छेदकताकविशेष्यतानिरूपित
 विषयतावत्त्वविनिवेशान्नतादर्शनमित्याभिवाररतिचेत् पद्विर्मविशिष्टस्यैवोपगम्येदुर्वारमेव
 न वप्रकृतेपि धर्मितावच्छेदकत्वाख्यविषयताभिन्नसमानकालीनत्वधर्मितावच्छेदकत्वावच्छिन्न
 विच्छेदकतानिरूपितायाविषयतातस्मा एव निवेशेनोपगतयोपद्विर्मविशिष्टवैषम्यस्य दुर्वारमिति
 वाच्यं धर्मितावच्छेदकत्वाख्यविषयताभिन्नसमानकालीनत्वधर्मितावच्छेदकत्वावच्छिन्नावच्छेदक
 तानिरूपितसमानकालीनवद्विनिष्ठप्रकारताख्यविषयतामादाय तत्रैव अभिचारवारणाय

यद्वर्माविशिष्ट निवेशास्मावश्यकत्वादिति तर्मावच्छिन्ने विशेषणताया त्रयद्वर्मावच्छिन्नविशेष्यतानि
 रूपितानि रूपकज्ञानानि रूपितविषयतावच्छेदकतापर्याप्तनवच्छेदकधर्मावच्छिन्नपर्याप्तिधिकथ
 तसमानकालीनत्वधर्मितावच्छेदकत्वावच्छिन्नावच्छेदकनानिरूपितविषयताकारादिवद्वि सा
 ज्ञापमानतद्विशेषणजन्यारतिपर्यवसितव्यामिशरीरं॥ संसमानकालीनत्वधर्मितावच्छेदका
 वच्छिन्नविषयतारतिभावः॥ वस्तुतस्तु प्रतिकालीनपावदस्पर्शस्पर्शनादिसंसर्गाभावप्रति
 षाध्वंसकालीनः पूज्यतानियामकः अस्पर्शस्पर्शानां तरे अस्पर्शस्पर्शध्वंससत्त्वान्नदानि पु
 ष्यनाधारणाभवेपावत्वनिवेनं भस्पर्शस्पर्शनाशसत्त्वे प्रतिष्ठानंतरे पूजाप्यनानिर्वाहाप
 कप्रतिष्ठाकालीनत्वं पावत्संसर्गाभावो विशेषणं नवनपापिपत्रप्रतिष्ठानंतरे अस्पर्शस्पर्श
 पुनः प्रतिष्ठानंतरे नरे नवपूज्यतानुपपत्तिः पूर्वप्रतिष्ठाकालीनस्पर्शावदंतर्मनस्यास्पर्शस्पर्श

राम

१३

गभावस्पर्शतरीती सत्त्वादिति वाच्यं त्वएप्रतिष्ठाकालीनस्पर्शावदस्पर्शसंसर्गाभावस्यानदानी
 मपि सत्त्वान्न नवपकिं चित्प्रतिष्ठाकालीनपावदस्पर्शस्पर्शनादिसंसर्गाभावस्पर्शपूज्यतानि
 यामकत्वेन उक्तत्वे पूर्वप्रतिष्ठापूर्वप्रतिष्ठापूर्वकालेपि अस्पर्शस्पर्शानां नरे पूज्यतापतिर्भाविप्रति
 ष्ठाकालीनस्पर्शादशस्पर्शध्वंससत्त्वादिति वाच्यं पदापत्त्यतिष्ठाध्वंसः पूज्यतानियामकः
 तत्प्रतिष्ठाकालीनस्पर्शावदस्पर्शसंसर्गाभावस्यानदानी तत्प्रतिष्ठाध्वंसकालेपूज्यतानियामकत्वान्ता
 दशरुद्धेपरप्रतिष्ठाध्वंससत्त्वेव तादशस्पर्शानंतरे पूज्यतानियामकत्वान्न नरेव मनुगमः सप्र
 नियोगिकालिनत्वस्व सामान्यनकारान्नोभयसंबंधेन प्रतिष्ठाध्वंसविशिष्टस्य पावदस्पर्शस्पर्श
 नादिसंसर्गाभावस्पर्शपूज्यतानियामकत्वादिति भावः॥ हरिदसिपपपादशज्ञानानरविशिष्ट
 त्वेनरतिः पादशपादशज्ञानविशिष्टत्वेव पादशपादशविशिष्टविषयकज्ञानस्य प्रतिबंधकत्वं

तादृशज्ञानसहिततादृशविशिष्टविषयकज्ञानानधिकरणत्वाभापकत्वं तस्यैव तत्त्वविशिष्टतादृश
 तादृशविशिष्टपर्याप्तविषयताविरहकृतेव त्वेति संसृत्यार्थः स एव कृतत्वं निवेशात् धर्मा
 भावत्वेदयोगोत्तमं अयोगोत्तमं कृतत्वं विरहितिरिति ज्ञानदयकालेनाप्याप्तिः विरहकृतत्वं निवेशात्
 तकिंचिन्नादृशविशिष्टपर्याप्तविषयताविरहवत्त्वेपि ज्ञानदयशक्त्या त्वेनाप्याप्तिः अनुगमप्र
 कारं तु तादृशानुमितित्वभापकप्रतिबध्ना निरूपितप्रतिबंधकतावच्छेदकतावृत्तिसत्त्वध
 र्मविरिषयताप्रत्यक्षोभयवद्भवत्वेत्येवम् ॥ प्रतिबंधकतावच्छेदकतावृत्तित्वं च भापकतासं
 बंधेन व्याकृतावच्छेदविषयतात्वं संबंधेन विषयितायां धर्मवत्त्वं चेत्साधिकरणज्ञानानधि
 करणत्वावृत्तित्वस्य स्वावच्छिन्नत्वोभयसंबंधेन ज्ञाने स्वाधिकरणत्वे च स्वावच्छिन्नविषयित्वा
 दीनप्रकृतानुमितिप्रतिबंधकतावच्छेदकज्ञानवत्त्वावच्छिन्नविषयतात्वं सत्वोभयसंबंधे

राम

१४

न संसर्गपरकज्ञानवत्त्वात्क्रांतिकसामानाधिकरण्योभयसंबंधेन यदि वा तंत एहांतेकस्मिन्नेव सत्त्वा
 दृशज्ञानदयसर्वेनधिकरणज्ञानस्य सर्वदेवसत्त्वान्न अनधिकरणत्वात् घटितसंबंधाप्रतिसिद्धि
 रिति मन्यते न तादृशप्रतिबंधकतावृत्तित्वं अनुमितिविशिष्टविषयताशून्यत्वोभयवद्भवत्वं
 त्वेव विवक्षणीयविषयितायां अनुमितिर्विशिष्टं सृष्टिविषयनानिरूपकतावच्छेदकत्ववच्छिन्नत्वा
 त्वाश्रयज्ञानानधिकरणत्वावृत्तित्वोभयसंबंधेन ज्ञाने स्वाश्रयत्वं च वृत्तिविषयनानिरूपक
 तावच्छेदकधर्मवत्त्वस्य सामानाधिकरण्योभयसंबंधेन संसर्गघटकतादृशधर्मत्वे स्वावच्छि
 न्नविषयतावत्त्वावच्छिन्नविषयित्वावच्छिन्नप्रतिबंधकतावच्छेदकज्ञानवत्त्वोभयसंबंधेन
 एतच्च पक्षिचिंत्युरपीयानुमितिमादाय लक्षणसमुच्चयः कर्तव्यस्तादृशज्ञानानंतरकोलेषाण
 मयत्वादिमत्पर्यन्तादिरूपस्य लक्षणस्य तिष्ठति नपि द्रष्टव्यकताबीजसाम्यादिति चिंत्यं ॥ नमो

स्पत्वेन प्रकारताव असाधारण विषयकत्वा नवद्विजत्वोभयाभाववत्वेन विशेष्यत्वं घटकप्रतिबंध
 नाविशेषणीयत्वात् तत्र प्रकारतावत्वं च विष्टप्रकारवत्त्वावद्विजत्वोभयसंबंधेन प्रकारतायां स
 मवेति स्म च स्वविहितविशेष्यतावच्छेदकतायार्थसाधिकरणधर्मवृत्तित्वसाश्रयधर्मवत्त्वो
 भयोसंबंधेर्मेसाश्रयत्वं च स्वनिरूपितविशेष्यता निरूपितावच्छेदकज्ञावच्छेदकत्वसंबंधावच्छि
 त्वाभावत्वसंबंधेन धर्मवत्त्वं च स्वविष्टावच्छेदकता निरूपकत्वसंबंधावच्छिन्नस्वप्रतिष्ठावच्छेद
 कताकभेदावत्वसंबंधेन उभयाभावप्रतियोगिकोरो असाधारणविषयकत्वा नवद्विजत्वनि
 वेशात् साध्यव्यापकीभूताभावप्रतियोगिपक्षकवद्विजाध्यकजलहेतुक रदलीपासाधर
 एतरीपप्रतिबंधकतायां जलवद्विद्यापकीभूताभावप्रतियोगीरत्यर्थः तादृशज्ञानीयजले
 त्वावच्छिन्नप्रकारज्ञावत्त्वेपि नाभ्यासिः उभयाभावप्रतियोगिकोरो प्रकारतावत्त्वनिवेशान्वाधो

राम
 १५

रोनाभ्यासिः कारतावैशिष्ट्यावच्छेदकोभयसंबंधे घटकत्वावच्छिन्नत्वनिवेशान्वाधस्तानीयप्र
 तिबंधकतायां दध्यभावावच्छेदेन घटवताज्ञानीयघटत्वावच्छिन्नप्रकारताविशिष्टवत्त्वभावत्वा
 वच्छिन्नप्रकारतावच्छिन्नत्वेपि बाधादौ नाभ्यासिः स्वविशिष्टप्रकारतावच्छिन्नत्वनिवेशान्वाधा
 दिप्रतिबंधकतायां स्वावच्छिन्नत्वसंबंधेन प्रकारतावत्त्वेपि बाधादौ नाभ्यासिः प्रकारतायां
 समवेति स्मावच्छेदकोभयमपसंबंधघटकस्वनिरूपितविशेष्यतावच्छेदकतापार्थसाधिकरण
 धर्मवृत्तित्वनिवेशान्वाधयोगोलूकवृत्तिर्वहिरिति ज्ञाप्ययोगोलूकवृत्तित्वप्रकारताया अयोगो
 लूकावृत्तित्ववदयोगोलूकंधूमाभाववदिति ज्ञानीयधूमाभावप्रकारतावत्त्वे अयोगोलूकस
 रतिवत्त्वादौ नाभ्यासिः साश्रयधर्मवत्त्वनिवेशादधेयवृत्तिर्वहिरित्याकारकज्ञानीयाधिपवृत्ति
 त्वप्रकारतायां आधेयतावत्त्वेनाधेयवृत्तित्वाववगाहिधूमाभावावहाधेयमित्याकज्ञानीयधूमा

भावत्वावच्छिन्नप्रकारतावत्तेषां आधेयवृत्तिवहिरूपव्यभिचारेनाव्याप्तिः॥ अयानाहार्यअप्रामाण्ये शा
नाभावविशिष्टयद्वयावच्छिन्नविषयकनिश्चयत्वव्यापकः प्रकृतानुमित्यप्रतिबंधकत्वाप्रकृतहेतु
मत्पक्षज्ञानकालोनालोभयाभावकसविद्विन्नत्वादिति चेन्न। तादृशे भयघटकाभावेप्रतिबंधक
त्वायामसाधारणविषयत्वानवच्छिन्नं यज्ञानवैशिष्ट्यावच्छिन्नप्रबंधकत्वं तत्तस्य त्वस्य निवेशादि
तिवाच्यं साविषयकनिश्चयत्वव्यापका साधारणविषयकत्वप्रकृतानुमित्यप्रतिबंधकत्वोभ
याभावकधर्मावच्छिन्नत्वस्य लक्षणार्थत्वात्तदपिन समीचीनम्। प्रकृतोत्तरं प्रविरोधान् किं
तु प्रकृतहेतुमत्पक्षज्ञानाकालो नविशिष्टा साधारणविषयकत्वाभावानुमित्यप्रतिबंधक
त्वोभायत्वावच्छिन्नाभावेतादृशनिश्चयत्वव्यापकत्वविषयत्वेन कोपि दोषः॥ असत्ताभावपर
त्वावच्छिन्नवैधर्मेत्येवं सति प्रभभावप्रतियोगिघटकप्रतिबंधकतायां असाधारणविषयकत्वान

राम

१६

भावानुमित्यप्रतिबंधकत्वोभयत्वावदोननिविष्टस्य सति विशिष्टपाघटितत्वविशेषणस्य उ
क्तातिप्रतिप्र॥ संगवाराण्यसार्पकमिति॥ देवतादशानुमित्यप्रतिवारणसंभवात् न वैवर्द्धिमा
पकीभताभावप्रतियोगिजनकालो नवद्विमानकूटो घटाभाववात् ज्ञानाभावात् सादित्या
दौ जलवद्वदादावतिव्याप्तिः तस्य सावच्छिन्नविषयकनिश्चयत्वव्यापकतादृशे भावकधर्माव
च्छिन्नत्वात्तादृशप्रतिमिति वृत्ति अनुभवत्वव्याप्यजात्यवच्छिन्नकार्यतानिरूपिततादात्म्यसंबंधा
नवच्छिन्नकारणताश्रयत्वे सति मनो भिन्नानुभवत्वव्याप्यजात्यवच्छिन्नलौकिकविषयत्वावच्छिन्न
कार्यतानिरूपितत्वावच्छिन्नकारणताश्रयतमप्रमिति वृत्तिप्रत्यक्षत्वव्याप्यजात्यवच्छिन्नकार्यतानि
रूपिताकारणतानाम्प्रत्यक्षं। नचात्र सत्संतदत्त एव लौकिकविषयत्वावच्छिन्नत्वं प्रविश्यतां किं ना
दात्म्यसंबंधानवच्छिन्ननिवेन किंचा विशिष्यदत्तेन चेति। तत्रापि स्वभिन्नत्वघटकार्यतापामात्रे

कामादायासिद्धिद्वाराणापतनिवेशास्मावश्यकत्वादिति वाच्यं मूलोक्तवद्भिः परस्मैवैयर्थ्यापत्तेः।
 शरीरदिमाधारणतारणतामादायतन्मसत्वेन द्वयत्वेन कार्यकारभावामादायासिद्धिनादेव
 स्ववारणापानुभवत्वव्याप्यजात्यवच्छिन्नत्वं स्वभिन्नप्रमाणघटककार्यताविशेषणं। ननु द्वे
 व्यस्कारणातामादायनदृष्टान्तासिद्धिः संभवाति तस्माद्वृत्तिवारणज्ञानाश्रयत्वादिति चे
 त्। असिद्धिपदस्य दृष्टान्तासिद्धिस्वरूपासिद्धिभयपरत्वात् तथा च शरीररूपकारणमादाय
 दृष्टान्तासिद्धिद्वयरूपकारणमादाय स्वरूपासिद्धिरिति बोध्यम्॥ न च तथापि जन्यमत्वे
 न कार्यकारणभावमादायन स्वरूपासिद्धिस्तंभवति अग्रे द्रव्यावृत्तित्वेन तन्मतायावि
 शेषणीयत्वादिति वाच्यं। तन्निवेशमहत्त्वैव तद्दोषाभिधानात् तन्निवेशोत्तु शरीरस्य का
 रणत्वमादाय दृष्टान्तासिद्धिर्बोध्यः॥ ननु मनोभिन्नस्वभिन्नमासिज्ञानात्मकप्रमाणजन्यं

राम

५६

यत्तव्याप्यप्रकारकप्रत्यक्षं तद्वृत्तिप्रत्यक्षद्वयव्याप्यं यद्वास्तु यत्तदवच्छिन्नदाकार्यता निरु
 पितकारणनाश्रयत्वात् तव सुरादौ दृष्टान्तासिद्धिरिति चेन्न व्याप्तिज्ञानस्य स्वभिन्नप्रसा
 माणत्वाभावात् अनुमितिप्रतिमनस्त्वेनैव कारणत्वात् न व विषयतायां लौकिकत्वप्र
 वेशनं व्यर्थमिति वाच्यम्। अग्रे प्रत्यक्षत्वव्याप्यत्वस्य प्रत्यक्षनिष्ठभेदप्रतियोगितावेच्छे
 दकत्वविशिष्टप्रत्यक्षवृत्तित्वरूपस्य निर्वचनं संगतेः परामर्शदेः कार्यताया विषय
 तावच्छिन्नत्वेन परामर्शदेः स्वभिन्नप्रमाणात्वाभावात् अनुमितित्वादित्येव प्रत्यक्ष
 वृत्तित्वविशेषसास्यवैयर्थ्यात्। ननु अनुभवत्वव्याप्यपरं व्यर्थं तन्निवेशनीयस्य शरी
 रदिकारणमादाय दृष्टान्तासिद्धिस्वरूपादोषास्यापि मयं यथा जात्यवच्छिन्नत्वस्य तावत्पर्या
 तावच्छेदकेनाकत्वस्य विवक्षणी नैव निराकरिष्यमाणात्वादिति चेन्न चैत्रीयतानदृ

निवेजात्यावद्विन्नप्रतिवैत्रीयशरीरत्वेनकारणत्वमितिकार्यकारणभावमादायद्रष्टासि
 हीरूपदोषास्याग्रिमंयेजात्यवद्विन्नत्वस्यजातियर्थात्तावदेकताकत्वस्यविवक्षणेनैव
 त्रिएकीष्यमाणत्वादितिचेन्नचैत्रीयज्ञानिरुतिवैजात्यावद्विन्नप्रतिवैत्रीयशरीरत्वेनकार
 णत्वमितिकार्यकारणभावमादायद्रष्टासिद्धिवाश्यायतन्निवेदास्यावश्यकत्वादिति
 ननुमनोभिन्नस्वभिन्नत्वकस्वरूपजमंयजुन्यज्ञानंतद्वतिप्रत्यक्षव्याप्यं व्याप्यप्रकारकेप्रा
 त्यक्षवचेतदवद्विन्नकार्यज्ञानिरूपितकारणतावत्ताद्रष्टासिद्धिस्वरूपासिद्धितिचेन्नः
 स्वभिन्नप्रमाणजन्यद्वत्यन्नजन्यतायाजमज्ञानत्वावद्विन्नत्वेनविशेषणीयत्वान्नव
 तथात्वेजातीयशरीरकारकानुभवत्वव्याप्यं तन्निवेशनंअर्थमितिवाच्यं चैत्रीयज्ञानिरुति
 वैजात्यावद्विन्नप्रतिवैत्रीयशरीरत्वेनकारणत्वमितिकारणभावमादायतस्यद्रष्टासिद्धि

राम

१८

सत्तासिद्धोर्वरकत्वात् नवशरीरदिकारणमादायायेद्रष्टासिद्धिभिधानमसंगतमिति
 वाच्यं नन्नशरीरपदेनचैत्रीयशरीरस्यविवक्षितत्वात्तादशजात्यनंकागीरेनुजाता
 वनुभवत्वव्याप्यत्वंनरेयमेवप्रयोजनाभावात्तादशजात्यंगीकारमनोतन्निवेशादितिवि
 भावनीयं नचजन्यज्ञानत्वानवद्विन्नत्वेनजन्यतायाविशेषणीयत्वेमनोभिन्नत्वनिवेश
 नंअर्थमितिवाच्यं मानमत्तावद्विन्नप्रतिउपनयत्वेनकारणत्वमित्येतादशकार्यकारणभा
 वाभादायव्याप्तिस्वरूपोस्वरूपासिद्धिवाश्यायतदुपादानानुपकत्ववद्विन्नकारणताप्रतियो
 गिकत्वेनजन्यतायाविशेषणीत्रकाप्यनुपपत्तिरितिधेयं॥ अथात्रस्वभिन्नमनोभिन्नप्रमाण
 जन्यप्रतिमितिप्रवृत्तिजातियर्थात्तावदेकताककार्यनानिरूपितकारणतायाश्रयत्वमिषे
 बोध्यमांतानवतैवस्वरूपासिद्धिद्रष्टासिद्धिरनवकाशादिनिचेन्नत्वगादिजन्यवृत्तिप्रत्य

सत्त्वावच्छिन्नकार्यतानिरूपितकारणताश्रयत्वस्य च सत्त्वादावसत्त्वेन दृष्टान्तसिद्धिनादवस्था
 तत्प्रत्यक्षत्वावच्छिन्नप्रतिद्वितीयत्वेन कारणताया भवेत्तर्थागलिसिद्धेत्वात् अत्र सत्यं तद्वत्
 तादृशप्रतिमिति रतिप्रत्यक्षत्वमाप्यजात्यवच्छिन्नत्वं कार्यतायां निवेशनीयं पदार्थात्
 विशेष्यकपदार्थप्रकारप्रमित्यंशे प्रत्यक्षत्वेन पदमिति नवकोपादोषः प्रत्यक्षत्वमाप्य
 त्वंच प्रत्यक्षान्तादृतित्वं न च पिसंतेन तत्स्वरूपा सिद्धिरिति विभावनीयं ननु तादृशप्र
 मिति रत्यनुभवत्वमाप्यजात्यवच्छिन्नतादात्म्यसंबंधानवच्छिन्नसमिन्नमनोमिन्नप्रमाणा
 ज्ञानादृष्टिकार्यतानिरूपितकारणताश्रयत्वमित्येवापादीनीत्यः प्रत्यक्षत्वजात्यवच्छि
 न्नकार्यतानिरूपितकारणताश्रयत्वमिति विभावनायम् ॥ ६ ॥ ७ ॥
 सनिरूपितामनस्तवीरितधर्मावच्छिन्नानिरूपितावयाजत्यनानदवच्छेदकतायापस्तनधि

राम

१९

करणया अनुभवनिष्ठाभेदप्रतियोगितावच्छेदकतानि सद्वदितधर्मावच्छिन्नाया तादृशप्रमानि
 एकार्यतानिरूपकत्वमापादकत्वं समुदायार्थः ॥ अथात्र कल्पे परामर्शानिरूपितामनस्तवी
 रितधर्मावच्छिन्नानिरूपितावयाजसुषत्वावच्छिन्नान्यनानदवच्छेदकतायापस्तनधिकरणीभू
 ता अनुमितित्वरूपा अनुभवनिष्ठाभेदप्रतियोगितावच्छेदिका जातिस्तद्वदितधर्मावच्छिन्न
 कार्यतानिरूपकत्वस्य परामर्शसत्त्वान्न तत्र च निरुक्तप्रमाणं न त्वविरहान्न न चानुमिति
 त्वमिन्नत्वमेवापादकघटकज्ञातौ अनुमितित्वानवच्छिन्नत्वस्याकार्यताविशेषणं देयमितिका
 यं यथा रंदिथादिवदिति दृष्टान्तस्कादिपदेन अनुमानदिप्रमाणैव प्राप्त्यनया तत्र च निरुक्ता
 पादकविरहे ता तत्र दृष्टान्तसंगतेः जानिपर्यायावच्छेदकतकापताभिन्नप्रत्यक्षत्वमाप्यतास्य
 वच्छिन्नकार्यतानिरूपकज्ञानत्वस्वतंत्रविशेषणं देयमितेन न्यभिचाररत्यपिकश्चित् ॥ परेने

जातिपर्याप्तावच्छेदकताकार्यतानिरूपकत्वमवेतिरुक्तायादकघटकवाच्यमानोनव्यभिचार
 त्याहुः॥ तदसत्॥ अनुमितित्वावच्छिन्नप्रतियोगितानत्वादिनाकारणतामादायनादशका
 र्यतानिरूपकत्वस्यापितत्रसत्त्वेनव्यभिचारातादवस्थात्॥ अत्रन्यन्याः॥ परामर्शविनिर्वा
 चापाघस्यसंदिग्धत्वेनवापसंसंमतत्वेनपरामर्शव्यभिचारस्यादोषत्वादितिप्राहुः॥ अथ
 मनोनिर्घरित्यपहायमनसघटितधर्मावच्छिन्नानिरूपितत्वाघटितनिरूपकत्वस्यैवसंज्ञा
 पादाकसिद्धिर्दुर्वारा॥ तथाहिप्रत्यक्षत्वावच्छिन्नजन्मनायाआपादकघटकतादीतिनेमे
 वमनित्यसाधारणधर्मस्यकार्यतावच्छेदकतानभ्युपगमेनवन्मूलतस्तत्त्वस्यैवद्रोदियतात्वा
 वच्छिन्नकार्यतावच्छेदकत्वस्यैवकार्यतयासातिरूपितमनस्त्वपरिधर्मावच्छिन्नानिरूपिता राम
 कार्यतावच्छेदकतापर्याप्तनधिकरणत्वस्यप्रत्यक्षत्वेनतत्रानुत्तरत्वास्यप्यत्वस्यसत्त्वे २०

नचनदिघटितधर्मावच्छिन्नकार्यतानिरूपकत्वरूपापाघस्यपक्षेसत्त्वेनपक्षेआपादकासि
 द्धनवभावात्॥ यतुर्द्रियत्वंमनश्चक्षुराघन्यतमत्वमितिनदवच्छिन्ननिरूपितजन्मनायाम
 नत्वघटितधर्मावच्छिन्नानिरूपितत्वस्यैवासिद्धत्वात्॥ इतस्तदवच्छेदकतायांयास्यनधिकरण
 त्वस्यापादकविघटत्वमिति तत्तुहं॥ इन्द्रियस्यानावाद्यतमत्वस्यैवप्रत्यक्षत्वावच्छिन्न
 प्रतिद्रियत्वेनसामान्यकार्यकारणभावस्यभाषाणिकत्वेरत्यादिपूर्वग्रथस्यसंदर्भविरोधाप
 तेः॥ अन्यतमत्वेनहेतुतायामन्यथासिद्धत्वस्यासर्वावादिसिद्धत्वात्तेनरूपेणहेतुतायांप्राप्ता
 णिकत्वशंकायाएवानवभावादिति॥ परामर्शहेतुत्वेनावश्यकत्वादितिमूलस्यपरामर्शस्या
 नुमितिहेतुत्वेनइत्यर्थरत्यादिकत्वेएवंमन्येनद्वारस्यापक्षमीमांसासकमतेसिद्धकारणता
 वच्छेदकद्वयस्यविशिष्टपरामर्शत्वव्यापकत्वमित्यभिमानेस्यैवानुसरणीयनयोनादशज्ञा

नह्यस्याविशिष्टपराभरहेतुत्वमित्यभिमानमूलकत्वस्यैवसम्यक्कारित्युक्तं। अनेदंविंशं परामर्शहे
 तुत्वेनावश्यकत्वादिति मूलस्याभिमानमूलकत्वे। नुसरणीयेपूर्वोक्ताभिमानमूलत्वापेक्षया एन
 दृष्टिभिमानमूलकत्वस्यसम्पत्कृत्वेकिंचित्मिवेतदभिमानस्यभ्रमस्ययथैवमूलकत्वंवाक्यप्र
 योगेवाकार्यज्ञानास्यहेतुत्वविधयातथाचपरामर्शहेतुत्वेनावश्यकत्वादिति मूलस्यमीमां
 सकमतेसिद्धकारणतावच्छेदकद्वयस्यविशिष्टपराभरहेतुत्वव्यापकत्वव्यापकत्वविमित्यभिमा
 नमूलकत्वैकत्वनीयेतद्व्यस्यलक्षणैकत्वापत्तिः तद्व्यस्यतादशार्थकत्वेसत्येवतादशार्थ
 विषयकभ्रममूलकत्वसंभवात्तादशार्थकत्वंतुसत्यस्यलक्षणविना न संभवतितादशज्ञानद्व
 यस्यविशिष्टपराभरप्रतिहेतुत्वमितिकल्पेतयथाश्रुतमेवसम्यगिति ध्येयं आपातावच्छे
 दकप्रकारेण व्याप्तिनिश्चयत्वंवाप्यतावच्छेदकप्रकारेण पक्षधर्मनानिश्चयत्वंवानुमितौका

राम

२१

रणतावच्छेदकमुक्तं। अत्र व्याप्यतावच्छेदकधर्मावच्छेदेन व्याप्तिनिश्चयत्वं अनुमितिकारणतावच्छेद
 कंवाच्यं न तु तन्नामानाधिकरणेन तत्तथा अन्यथा वहि व्याप्यं द्रव्यं द्रव्यवान्द्रदरतिद्रव्यत्व
 समानाधिकरणेन व्याप्यवगाहिज्ञानात्पर्वतो वहिमानित्यनुमित्यावतिस्तद्वारणाय सा
 मानाधिकरणेन व्याप्यवगाहिप्रमातोऽन्यथा व्याप्तिस्वीकारिणीमीमांसकस्य मते हेदेव
 त्वनुमित्यापत्तिरिति भटाचार्येण व्यावृत्तिर्दत्ता जगदीशेन च धूमत्वसामानाधिकरणेन व्य
 भिचारज्ञानदशया भूमो वहि व्याप्यः धूमवानिति व्याप्यतावच्छेदावच्छेदेन व्याप्तिनिश्चयस्य
 हेतुतावाच्यरतिव्यावृत्तिर्दत्ता ॥ अत्रैवैतत्ते ॥ अथ मीमांसकमतेन्यथा व्याप्तिवारणाय
 विशिष्टबुद्धिसामानं प्रतिविषयवाधाभावस्य हेतुताया आवश्यकत्वेन द्रव्यं वहि व्याप्यं द्र
 व्यवान्द्रदरत्याहिकारि ॥ ॥ कायाद्रव्यत्वसामानाधिकरणेन व्याप्यवगाहि

प्रमातृद्वेव-स्वनुमिति न संभवति विषयवाधाभावरूपस्य तत्र सत्त्वात् नवानुमितं प्रतिविष-
यवाधाभावस्य हेतुत्वेन वाच्यं व्याप्यता वहेदकावहेदेन व्याप्तिज्ञानाहेतुतया दृष्टादौव-स्याधनुमि-
त्यापतिवारणसंभवादिति वाच्यं. अनुमिति विषयवाधाभावस्याहेतुत्वे धर्मावद्विध्याप्य-द्रव्य-
वद्व्यमित्याकारकधर्मत्वे वहेदेन व्याप्यता हि यथा मर्शान्द्रव्यत्वाधर्मिता वहेदकी कृत्यपर्व-
तादाविव द्रव्यत्वरूपेण दृष्टादौव-स्वनुमित्यापतेरिति ॥ अत्र केचित् ॥ धर्मिता वहेदकता संबधे-
नानुमितिं प्रतिद्रव्याप्यता वहेदकप्रकारेण व्याप्तादि निश्चयस्य हेतुत्वमित्येव कार्यकारण-
भावः स्वीकार्यः न तु समवायेन पक्षादिविशेषकस्वाध्यादिप्रकारकानुमितिं प्रतिसम-
वायेन तादृशनिश्चयत्वेन हेतुत्वं ज्ञासाति दृष्टासिद्धिविशेषकवत्त्वादिप्रकारकानुमिति-
प्रतितादृशतादृशनिश्चयत्वेन हेतुत्वं रसेव कार्यकारणभावस्यास्यथात्मात्यनंगीकारिणो म-

राम

२२

तेः सत्त्वेन दृष्टादौव-स्वनुमित्यापतेरगोचरत्वात् ॥ तदुपहितं ॥ तस्यासिद्ध्या उपहितं सामानाधि-
करणेन सिद्धिविशिष्टमित्यर्थः ॥ न च सामानाधिकरण्येति कथं अवहेदेनानुमितौ अवहेदेव
भ्रुहेदेन सिद्धि सामानाधिकरण्येन सिद्धिविशिष्टसिद्धिजनकयोः प्रतिबंधकाधिभिप्रायान्न तत्
मिति वाच्यं. न च स्वजनैकसिद्ध्युपदिष्टावत्मा कथं स्वानुज्ञेयप्रतिबंधकत्वं सिद्धिः प्रतिबंधकत्वा-
देव चरितार्थत्वमिति वाच्यं. अवहेदकावहेदेनानुमितौ सामानाधिकरण्येन सिद्ध्युपहितप्रत्य-
सकारण्यत्वे सातंत्र्येण विशेषित्वं विनानुपपत्तिः तत्र सामानाधिकरण्येन सिद्धेरप्रतिबंध-
कत्वादित्यभिप्रायान्न स्वजनैकसिद्धेरप्रमात्पप्रहेतुसत्त्वेनातत्संगमनि अनुमानातिरिक्तस्य
स्यैवैवार्थादिति. न च पत्रसामानाधिकरण्येन बाधपूर्वकात्समूहात्वं नो भयं राम शान्ति सा-
मानाधिकरण्येनानुमितिस्तदन्तरमवहेदकावहेदेनानुमितौ सिद्धावनुमितिमिच्छेदेष

मितिवाच्यः सिद्धिविशिष्टप्रत्यक्षकारणस्यप्रतिबंधकत्वेपत्रवस्तुषः संयोगादिरूपप्रत्यक्षकारणेन
कंप्रत्यक्षजनपितानष्टतत्रसिद्धीविशिष्टप्रत्यक्षकारणस्यविशेषणं ज्ञानस्य मनोयोगत्वादे
र्वासत्त्वानुमितिनस्यात्रित्त एव पत्तयत्तसिद्धिरथाप्रत्यक्षकारणसत्त्वेनानुमितिः त्रा
नरयत्तमसिद्धिविशिष्टप्रत्यक्षकारणत्वस्यप्रतिबंधकत्वेवाच्यं चसुः संयोगादिविगमकालान
सिद्धेस्तावद्व्यतममध्ये प्रवेशानुमित्यात्मकसिद्धिर्नैरप्यतममध्ये निवेशतत्तावदेका
वदेदेनानुमितेरनुपपत्तिरिति व्यर्थमेवानुमितिरित्यपदमित्यभिप्रायान् ॥ नवयत्ततावदेक
सामानाधिकरण्येनानुमितौ तत्तामानाधिकरण्येनानुमित्याविरहविशिष्टसिद्धिमात्रस्यप्रति
बंधकतावशादेव न साभवतीति वाच्यं अतस्तत्रपर्वतत्वसामानाधिकरण्यमात्रेनानुमितित्वा
वद्विज्ञानपतिः अपितुर्वतत्तावदे घत्तावगात्यनुमित्याविरहविशिष्टपर्वतत्तावदे घत्तावमा

राम

२३

हिसिद्धाभाववत्त्वानत्कार्यतावदेकपर्वतधर्मिकवस्तुनमितित्वावद्विज्ञानहितेनफल
जनेसिद्धीमात्राभावः सहकारिणं विनापिनत्तामानाधिकरण्येनसिद्धिरथाप्यनदवदेदेना
नुमित्युत्पत्तेः नवतत्रावदेदकीरेदेनानुमित्युत्पातपाविधानमिति मवमेवरतिवाच्यं कपं
चित्तामानाधिकरण्येवद्याधदेशोयान्तस्याअप्यनुपतिः वस्तुतस्तुअवदेदेनेसिद्धेः प्रतिवधा
तावदेदकत्वस्यतत्तामानाधिकरण्येनानुमितौ सत्वेतत्रसामानाधिकरण्येकायाः अनन्तैत
कत्वसामानाधिकरण्येकायामवदेदेनसिद्धौसामानाधिकरण्येनानुमितेरनुपपत्तिः उत
तकत्वेतत्सत्वेअवदेदकावदेदेनसिद्धौअवदेदावदेदेनानुमितेरनुपपत्तिः इत्येवहृषणंसार
मितिकथंनोक्तमिति चिंत्यं पत्रसामानाधिकरण्येनापेसावुद्यात्मकवाधनिश्चयस्तोः वदेरा
वदेदेनप्रत्यक्षात्मकापेसावुद्यात्मकः परामर्शः नतौः वदेदेनदत्तानत्रातादशवाधनिश्चय

स्पष्टवचनसंज्ञा/वदेदावदेदेनानुमितेरिवतादशकाधनिश्चयस्वचतुर्थसंज्ञापर्यंतधर्मिकवद्विविधे
 मकानुमित्यापत्तिरितितद्वेषस्वपर्यवसितो/धः॥ ॥ परसाधारणमित्यस्य स्वानिरूपितामनुस्त्व
 धरितधर्मावद्विज्ञानिरूपितावपातस्य तावदेकत्वपर्याप्तनधिकरणीभूताया/नुभवनिराभेदप्र
 तियोगितावदेकज्ञाने लघुरितपर्मावद्विज्ञायावद्विषयकानुभवनिष्कार्यतातन्निरूपकत्वमा
 पादनसमुदायार्थभूतावाच्येण कृतः॥ नदपरिशोभते॥ अपविशिष्टपरामर्शव्यभिचारः तस्यापि
 तादशानुमितित्वरूपजातिपरितधर्मावद्विज्ञानकार्यतानिरूपकत्वात्॥ नचपरामर्शस्य कार्यताव
 देकत्वेनानुमितित्वं किंतु अव्यभिहितोत्तरत्वसामानाधीकरणोभयसंबंधेन परामर्शविशि
 ष्टत्वमेव तपाचतस्य ज्ञानित्वाभावात्त्रय्यभिचाररतिवाच्यम्॥ परामर्शस्यापि व्याप्तिज्ञानात्म
 कनवाअनुमितित्वावद्विज्ञानप्रतिष्ठापितानत्वेन हेतुत्वमिति तादशकारणतामादाय मभिवा

राम

२४

तादवस्थतेन च मनस्त्वेनैव कारणत्वमिति निष्कर्षार्थमतानुसारेण तदिति वाच्यं ज्ञासति आवा
 यस्वप्रमाणत्वस्य व्यापारवदसाधारणकलोपहितकारणत्वपर्यवसितस्य शरीरे फलोपधाप
 कत्वनिवेदाव्यावृत्तिव्याप्तिज्ञानस्यानुमित्यात्मकप्रमास्वरूपयोग्यतामादाय रक्षापतिवारण
 यअनुमित्यनुपधापकव्याप्तिस्मरणानुसरणम्यवेयं षीत् नच स्वानिरूपितरूपस्य स्वरूपेति
 विषयत्वाभाववन्मात्रनिरूपितामत्यार्थकत्वात्त्रयपरामर्शव्याभिचाराः तपाहि स्वरूपेति विष
 यतानतव्याप्तिज्ञानत्वावद्विज्ञानविषयनैवदभाववानविशिष्टपरामर्शः तन्मात्रनिरूपितत्वाभा
 ववतीव्याप्तिज्ञानत्वावद्विज्ञानकारणताप्रतियोगिकानुमितित्वावद्विज्ञानकार्यतापर्याप्तनधिकर
 णत्वमेवानुमितित्वमानेन तादशज्ञानिमादाय मभिचारः॥ नच शुद्धव्याप्तिज्ञानत्वावद्विज्ञानविष
 यतापि परामर्शवृत्तिरितितद्वेषतादावस्थमिति वाच्यं निवर्त्य निरूपकभेदेन विषयनाभेदात्

केचित्तत्तादृशवद्विषयकप्रभारुतिकार्यतायाप्रत्यक्षरुतितत्त्वतस्तत्त्वविशेषणीयत्वात्तन्म
 भिवाररत्याहुः॥ अत्रानुमानादिप्रमाणस्यसंग्रहापत्तेः ममत्वघटितधर्मावकिन्नानिरूपितत्वं
 त्वैवैव्यादिनिवेन-स्वरुतिविषयतावदनिरूपितत्वे सति सनिरूपितं यत्कार्यतन्तदस्यकार्यता
 योस्वानिरूपितकार्यतापदेनविवक्षितत्वात्॥ सामानाधिकरत्पनिवेशान्न घटाकाशरुतिदि
 तादौतादृशकार्यकारणभावस्यअभिचारः॥ नचतपापिघटात्मरुतिर्हितेअभिचाररुतिवा
 अं-सामानाधिकरत्पघटाधिकरत्पत्वस्योर्मालिप्ततायादुतितत्त्वविशेषणतपानिवेश
 तउपलक्षणातयाविनिवेशान्नविनाशपादवस्तुपारामर्शमादापदोषः॥ इदंप्रसासंभवेनते
 पमितिमदीयाप्रार्थनामदिरं-कार्यमपिधूमवान्पर्वतरुतिज्ञानेविनापिवद्विष्याप्योधे
 मरुतिज्ञानेनपर्वतत्वरुतिविशेषणज्ञानसहकृतेनवद्विष्याप्यधूमवान्पर्वतरुतिविशिष्टवै

राम

२५

शिष्यावगाहिज्ञानसंभवात्तत्परामर्शस्यहेतुतायावनावश्यकर्तव्योत्थापिपर्वतेधूमदर्शनात्म
 कोदोधकवशात्तद्धूमोवद्विष्याप्यरुतिस्मरणंततः परामर्शःरुतिक्रमस्योत्सर्गिकतयादराणी
 तादृशरीत्यैवपरामर्शस्यस्तिरित्यभिमानेनज्ञानद्वयस्यपरामर्शत्वेहेतुतायाआवश्यकत्वंमत्त
 रुतोभिप्रेतमितिभट्टाचार्यलोक्तं॥ अत्रेवमनुपपत्तिः॥ उदोधेकीमत्तधूमवान्पर्वतरुतिज्ञानस्य
 परामर्शकालेनाशान्नज्ञानद्वयहेतुतायादिनोपित-सतसिद्धकारणतावत्तेरकावद्विज्ञेयत्वात्समि
 तिपरामर्शहेतुत्वेनावश्यकत्वादितिमुत्तरस्यानुमित्यवद्विषयपूर्ववर्तिताकल्पनप्रदर्शकत्वंनोय
 पद्यतेनचधूमवान्पर्वतरुतिज्ञानस्यापेक्षावुद्विषयकल्पमितिवाच्यं सर्वत्रापेक्षवुद्विमानाभावा
 त्-अपेक्षावुद्विषयस्यस्मरणसंभवात् अत्रसमाधानं॥ तादृशरीत्यानुमितिस्वीकारेज्ञान
 द्वयोत्तरज्ञानेएवानुमितिवत्संख्यक्रियनेकतमप्येपरामर्शकल्पनेनरुतिपरामर्शकल्पनप्रदर्श

कलेन वतादशमूलोपयोगादिति नचैवं कारणात्तायाः सत्पसंभवं धस्यत्वेकत्वात्ता चवाटन्ययासि
 द्निपनपूर्ववर्तिकंकारणत्वरत्नभिप्रायकतया कल्पनात्ता चव विट्टोतिनपावेति त्रया संगति
 रिति वाच्यम् ॥ २ ॥ बोधानिवर्त्य संशयप्रसिद्धाः संभवः स्यान्नातः साध्यशेषादशत्वेन त्वं प्रति
 ज्ञायांतिवेक्षितं तथा च पूर्ववादिपक्षकवहित्वादिमात्रेण यद्वि साध्यकप्रतिज्ञा मात्रस्य वाटशया
 रशपदात्तनात् प्रतिज्ञा जन्मबोधांशेपन् किंचित् धर्मिर्लोपादशविशिष्टस्य र्थबोधिकारत्नकौ हरि
 णः द्रव्यरत्नाकारकतादशप्रतिज्ञाया मसंभवः तथा हि हरिणचक्रस्य नानार्थत्वात्तादश
 प्रतिज्ञा वाकात्तद्व्यामगो द्रव्यायात्तरद्रव्यमित्यादि बोधद्वयं जायते न तत्र तादशमगत्वेन पक्ष
 तात्कलेनादशप्रतिज्ञा जन्मबोधा स्यात्तादिरूपकीविद्वर्मिकद्रव्यविषयकबोधा न्यनमानिव
 र्त्त्यस्यमगो द्रव्यनवेति संशयस्य निवर्तकमगो द्रव्यमित्याकरिकबोधजनकत्वात्तद्वि लोद्व्य

राम

२६

मितिप्रतिज्ञायां लक्षणसंभवादा ॥ वक्तुं न शक्यादि नक्तापि हेरिलो द्रव्यामिति तादशप्रति
 ज्ञात्वात्ता स्यमगो र्थं पादुरमिति ज्ञायामतिव्याप्तिः ॥ तथा हि तादशतादशधर्मावद्विजधर्मि
 तादशतादशविशिष्टवत्वबोधकमगो द्रव्यपादुरद्रव्यमिति ज्ञानस्य शक्ताजनकत्वादिति
 हरिलो द्रव्यमकृतन्यापातर्गतत्वाभावात् • अवयवस्य ॥ अष्टमस्याकृष्टाधस्तनयं द्विपं
 चकस्यापलेखः ॥ ३ ॥ उपाध्यायमने अनुमानातिरिक्तस्यैव यथमुक्तं न गदी शतकी
 त्वं कारेण ॥ अत्र केचित्पत्रादौ सामानाधिकरण्येन वस्तुभाववान् रतिबाधनिश्चयः न त
 श्चावच्छेदो वच्छेदेन परामर्शः ततः सामानाधिकरण्ये अनुमितिः न तश्चावच्छेदावच्छेदेनानुमि
 तुत्यत्यर्थं अनुमानाति साधकमानविशेषणसर्पकमावश्यकमिति तदसत् ॥ पूर्वापरक
 सन्तनुमानातिरिक्तपदस्य कुत्रचिदप्येव यथमपि मध्यकल्पे साध्यपक्षभेदेन पक्षताया

नानात्वात् रूढविशेषेनाह यथेन टीतिका शीयग्रंथमंगतिः॥ अथवा अवच्छेदावच्छेदेन परामर्शः सा
 मानाधिकरणेन प्रत्यक्षसामग्रीतदुत्तरं सामानाधिकरणेन प्रत्यक्षकले विषयनाशः अथवा तदा
 नीभाविप्रत्यक्षप्रवृत्तिबंधकरोषादिसमवधानंतलयावच्छेदावच्छेदेनानुमित्यस्यते। तत्रात्रमा
 नातिरिक्तत्वविनिवेशेपि वारणसंभवात् तस्मात् तदुपपत्तये प्रकाशंतरात्रुशरणस्यावश्यक
 तया तेनैव तदुपपत्तिसंभवात्॥ नच प्रकाशंतरासंभवः अवच्छेदावच्छेदेन सिद्धिजनकसामग्री
 विशिष्टत्वसामानाधिकरणेन साध्यावगाहितो भयाभाववत्तुमिष्टप्रहितत्वाभावरूपस्य
 प्रसिद्धत्वात्॥ नवाकारणतावच्छेदकसमाजाधीनकार्योत्पादिकं कारणं जावच्छेदककोटौ
 निविशते रत्यादिना सिद्धाधिविरहविशिष्टस्य एवमवहितोतरक्षणेन त्वनिकानुमि
 त्यभिज्ञाया सिद्धिः सिद्धाधिविरहविशिष्टायास्तस्याभावलक्षितारतिपर्वतौमनिरुक्तौ

राम

२७

दूषणंदतं। नच ज्ञानोत्पत्तिविशिष्टबुद्धिवाच्यं प्रतिज्ञानोत्पत्तिज्ञानहेतुतयारदमपुक्तं ज्ञानोत्पत्ति
 लेन ज्ञानोत्पत्तिविशिष्टबुद्ध्युत्पत्तेरपि निवेशादिति वाच्यम्॥ कार्योत्पादादिकमित्यादितग्रंथस्य का
 र्यातावच्छेदकावच्छिन्ननिरूपितउत्पत्तिज्ञानहेतुनविशते रत्यर्थकत्वात् रतित्तगदीरोनसिति
 त्वितं॥ अत्रेपमनुपपत्तिः पत्रकालस्य प्रसक्तं प्रमेयस्य साध्यत्वकालविशेष्यकप्रमेयत्वप्रका
 रकानुमित्युत्पत्तेर्हेतुत्वं तत्रकालविशेष्यकप्रमेयत्वप्रकारकानुमितित्वावच्छिन्नप्रतिकालविशे
 ष्यकप्रमेयत्वं व्यापकात् विशेष्यकप्रमेयत्वप्रकारकानुमित्युत्पत्तिप्रकारकज्ञानत्वेन हेतु
 ज्ञानकार्यतत्त्वच्छेदकावच्छिन्ननिरूपितउत्पत्तेरपि तत्रप्रवेशपुत्वादिति ध्येयम्॥ ७॥ ०॥
 अनुभवत्वव्यापकज्ञानरूतिना व्यवच्छिन्नकार्यात्तानिरूपितविषयत्वाच्च नवच्छिन्नकारणताप्र
 यत्वे सति सारुतिधर्मावच्छिन्नप्रकारणतानिरूपितकार्यतावच्छेदकीभूतमानसरूतिज्ञात्यव

द्वित्रकार्यतानिरूपितकारणताश्रयत्वेव सति यतवद्विर्विषयकपादशाप्रमित्युत्तरकं भवति तन्मा
 मामं मानस्यामतादशप्रमोयः फलोपहितं कारणं भवतीति व्याप्तिश्चिरं अथ मानसात्प्रदं अ
 र्थव्याप्तिस्मरणे परामर्शकारणत्वे विद्यापाराभावेन रूपायत्यसंभवादिति चेन्न ॥ मीमांस
 कानां कारणत्वस्यापारवत्त्वगर्भत्वाभावात्स्वयंतन्त्रकरणत्वापत्तेः कर्तुं शक्यत्वात् नैव पापे
 कानामिष्टमसंभवे विहितविशेषात् अतएव फलोपरितविशेषणमपि सार्थकं अन्यथा वास्तु
 वात्मकतादशपरामर्शकरणवत्स्वरूपयोग्यत्वप्रसक्तिर्भवान् अतएव च परामर्शेऽपि न व्यभि
 चारः तत्र तादृशकरणत्वस्य मीमांसकेन स्वीकारात् अतएव च आलोकादेः प्रमाणं न रत्नप
 रं प्रमाणं तदा सहकारीति न दोषमित्युक्तं ॥ अथ मया सति तन्निर्विकल्पकचसुखसंयो
 गव्यक्तिविशेषेण व्यभिचारापत्तेः ॥ तस्माद्यापारवत्त्वागर्भमेव कारणत्वमिति सिद्धं

राम
 २८

दिशाश्रयः ॥ सांकेट्टस्य नवमपत्रस्याप्यंशः ॥ प पक्षतावच्छेतावच्छेदकावच्छिन्नविशेष
 कसाध्यतावच्छेदकसंबंधसंसर्गकसाध्यतावच्छेदकावच्छिन्नप्रकारकनिश्चयत्वावच्छिन्नप्रतिबंध
 धकतानिरूपितप्रतिबंधत्वे सति ज्ञादशग्रहत्वावच्छिन्नप्रतिबंधतानिरूपितप्रतिबंधकतावच्छे
 दकीभूतविषयताशालिनिश्चयान्यज्ञानात्वमिति तवर्तमानोर्थः ॥ अत्र विशेष्यत्वेन नि
 श्चयत्वात्तौ पुर्वतो वद्विमान्नेत्यादि संशयस्य निश्चयपरविषयताशालितपातादशप्रति
 बंधकतावच्छेदकीभूतविषयताशालिज्ञानात्वविरहेण पुर्वतो वद्विमान्नेत्युक्तौ नादृशं
 संशयस्याग्रहणोपपत्तेः ॥ पार्वतविशेषकवद्विनिश्चयो तत्त्वविरतितायाः पक्षतावच्छेदकावच्छि
 यद्वेचरमज्ञानपरदं अथ पदे पुर्वतो वद्विमानित्यनुमितौ वद्विभाषयान् पुर्वतो घटतावात्रा
 वेति संशयस्य तादृशप्रतिबंधकतावच्छेदकीभूतविषयताशालिनिश्चयासपत्त्यज्ञानदेत्वेन पक्ष

नात्वापतिः----- नचात्र निश्चयत्वेव प्रकारकत्वे सति वस्तुभावप्रहिकारकमप्यसामकरकत्वे सति प
 साभावप्रकारतकपसरुतित्वाप्रकारकत्वे सति पसरुतित्वाभावप्रकारकपसनिष्ठाभावप्रति
 योगे। त्वाभावाप्रकारत्वे सति पसिनिष्ठाभावप्रतियोगिकप्रकारकज्ञानंतदस्य ज्ञानत्वं रस्य च त्वभावका
 त्पर्यतो घटवान्नप्रवितिसंशयस्य वस्तुभावप्रकारकत्वे तसति वस्तुभावप्रकारनयानुपसृतात्
 मिति वाच्यं विशेष्यरुलघटकीभूताया दशप्रतिबंधकतावच्छेदकीभूतविषयताशालित्वनिविष्ट
 स्यैव यस्याप्येतैर्यथोक्तमानात्पत्तयैव सम्पत्कत्वादिति चेन्न भद्राचार्यमते संशयेनातिरिक्त
 विषयता किंतु निश्चयद्वयविषयतामाहायैव संशयः समञ्जयेत सह वैलक्षण्यानुरोधे
 तसंपत्तले विरुद्धो भयप्रकारतायाः परस्परवच्छेदका समावसीकारान् रस्य च तादृश
 ग्रहत्वावच्छिन्नप्रतिबंधात्प्रातिरूपितप्रतिबंधकतावच्छेदकीभूताया प्रकारत्वात् न च द्विजप्रकार

राम

२९

तातत्वा निश्चयान्न ज्ञानवति विशेष्यस्यार्थः॥ वस्तुभाववान्पर्वतो घटवान्तेवेति संशयस्य ता
 दृशप्रतिबंधकतावच्छेदकीभूताया प्रकारत्वात् न च द्विजवस्तुभावाप्रकारतातत्वात् किं ज्ञान
 त्वाधुरासः॥ न च प्रकारता न वद्विजप्रकारताशालिज्ञानत्वमिति सैव कृतं निर्मापप्रकारता
 यां भूतांतरतिविशेषणमिति वाच्यं पर्वतो वद्विमानित्यनुमितौ घटवान्पर्वतो वद्विमानवेति
 संशयस्य पसतात्वात्पुनपति घटांशनिश्चयतया प्रकारत्वात् न वद्विजप्रकारतायां भूतांतरतिविशेषण
 मिति वाच्यं पर्वतो वद्विमानित्यनुमितौ घटवान्पर्वतो वद्विजप्रकारतातत्वात् किं ज्ञानत्वात् रस्य
 च घटप्रकारताया तादृशग्रहप्रतिबंधकतावच्छेदकत्वविरहादेव तत्संप्रदृष्टिनकोपिरोषः॥ मायु
 र्याः परिष्कारिके पसंशयपसतायाः॥ यदा तत्तत्पसकतत्साधकानुमितौ सामान्यतः सिद्धा
 धयिष्याविरहविशिष्टसाध्यनिश्चयाभावो हेतुः॥ पसतावच्छेदकत्ववच्छेदना नुमितौ तादृशसिद्धिका

लीनात्मवच्छेदकवच्छेदेनरूपाविहविशिष्टसामानाधिकरण्येनानुमित्वाएषकप्रतिबंधिकासामा
 नाधिकरण्येनानुमितौतुसामानाधिकरण्येनेहाविरहविशिष्टावच्छेदावच्छेदेनेहाएषकप्रतिबंधिका
 नचसामानाधिकरण्येसिद्धिसत्तेअवच्छेदावच्छेदेनपरामर्शान्अवच्छेदावच्छेदेनानुमितिर्नस्यात्
 रूपाविरहविशिष्टसिद्धेः सत्वादितिवाच्यं तन्महत्केतवात्साध्यकानुमितिसामान्यतः सिद्धा
 धयिषाविरहविशिष्टावच्छेदावच्छेदेनसिद्धभावात्साहेतुत्वात्तुक्तस्वलेरूपाविरहविशिष्टअवच्छे
 दावच्छेदेनसिद्धभावात्सत्वात्तानुपपत्तिः॥नचावच्छेदावच्छेदेनानुमित्वासत्वेतरवच्छेदेसिद्धि
 सत्वेसामानाधिकरण्येनानुमितिप्रसंगः तत्रतत्सकृतत्वाध्यकानुमितिसामग्रीसत्वादि
 तिवाच्यंसामानाधिकरण्येनानुमितिप्रतिसामान्यतः सिद्धिकालीनामन्मवच्छेदेकावच्छेदेन
 सिद्धाधयिषायाः एषकप्रतिबंधकत्वात् नचसामानाधिकरण्येनसिद्धात्मकपरामर्श

राम

३०

त्सामानिधेकराम्येनेहाविनापिसामानाधिकरण्येनानुमितिप्रतिप्रसंगः कारणोभूतायाः
 सिद्धाधयिषाविरहविशिष्टावच्छेदकावच्छेदेनसिद्धभावारूपपञ्चतायाः सत्वात् सामानाधि
 करण्येनानुमितिप्रतिप्रसंगः कारणोभूतायाः सिद्धाधयिषाविरहविशिष्टावच्छेदकावच्छेदे
 नसिद्धभावारूपपञ्चतायाः सत्वात् सामानाधिकरण्येनानुमितिप्रतिबंधकीभूतत्वाः सा
 मायतः सिद्धिकालीनाया अवच्छेदकावच्छेदेनेहामाश्रासत्वादि तिवाच्यम्॥ अवच्छेदकावच्छेदेना
 नुमितौतुसामान्यतः सिद्धाधयिषाविरहविशिष्टसिद्धत्वावच्छिन्नाभावात्सहेतुत्वात्पञ्चता
 शरीरोर्साधयिषायाः सामान्यरूपेणनिवेशः अवच्छेदकावच्छेदेनानुमितौतदवच्छेदेनसिद्धि
 कालीनसामानाधिकरण्येनरूपायाः प्रतिबंधकत्वात्सामानाधिकरण्येनानुमितौतुसिद्धिका
 लीनावच्छेदकावच्छेदेनेहायाः प्रतिबंधकत्वादितिष्येयम्॥ ॥जागदीशीपपक्षनाया शो

तासां प्यत्वरतिभ्रमाभ्यज्ञानजन्यज्ञानविषयत्वमित्यर्थः॥ नचैतादृशज्ञानज्ञाप्यत्वस्यपंचम्यं
 भ्यर्धत्वोपगमेविद्वन्मायाप्यवद्विमानपर्वतस्याघाकारकज्ञानजन्यज्ञानविषयत्वस्यधमादा
 वयापादमवान्वहेरित्यादिवाक्यस्याप्योपिनायत्रिरितिवाच्यं॥ उद्देश्यत्वेविधेयत्वेभ्रमाभ्यज्ञानज
 न्यतावच्छेदकत्वेचावच्छेदः पंचम्यालक्षणाजपमित्याशयान्नपाचसाध्यवाचकधमादिपदार्थ
 स्वस्वरुतिधूमत्वावच्छिन्नत्वसंबंधेनधरातंभ्येतांविधेयत्वे॥ चपस्तद्विचिंतविधेयत्वस्यनिरूपितत्वसं
 बंधेनउद्देश्यत्वे॥ चमः तादृशोद्देश्यत्वस्यचपस्तवाचकपर्वताविषयार्थविशेष्यतावच्छेदक
 त्वपर्वतत्वावच्छेदेनाचापस्तादृशोद्देश्यतायांभ्रमाभ्यज्ञानजन्यतावच्छेदकत्वेरूपापरपंचम्य
 पस्याचमउपेयतेभावान्वपेवोधास्यवधमवदभिन्नपर्वतोभ्रमाभ्यज्ञानजन्यतावच्छेदकत्वा
 अयधमत्वावच्छिन्नविधेयतानिरूपितपर्वतात्वावच्छिन्नोद्देश्यताग्रपरत्याकारः॥ लक्षसमया

राम

३१

हास्यत्वेतादृशोद्देश्यतायामेवभ्रमाचज्ञानजन्यतावच्छेदकत्वाभावे॥ बोधध्यतेनविधेयतायांनेनपर्व
 तोरद्विमानमहानसीपधमादित्यादिवाक्यस्यमाहानसत्वावच्छिन्नोद्देश्यतानिरूपितवद्विधावच्छि
 त्वावच्छिन्नविधेयतायांवद्विधाप्यमाहानसीपधमवन्महानसतिमिताघाकारकभ्रमाभ्यज्ञानतावच्छे
 दकत्वसत्वेपिनप्रामाण्यानुपपत्तिः तादृशविधेयतानिरूपितपर्वतत्वावच्छिन्नोद्देश्यतायांतादृश
 रूपाभ्रमाभ्यज्ञानजन्यतावच्छेदकत्वाभावात्॥ नचपर्वतोधमव्याप्यपर्वतोपवद्विमानित्यापाकार
 कभ्रमानुपपत्तिः तादृशविधेयतानिरूपितपर्वतात्वावच्छिन्नोद्देश्यतायांतादृशभ्रमाभ्यज्ञानजन्यताव
 च्छेदकत्वस्यधमत्वावच्छिन्नविधेयतामनिरूपितपर्वतत्वावच्छिन्नोद्देश्यतायांसत्वात्पर्वतोपमवा
 न्वहेरित्यादिवाक्यस्योपपत्तिश्च॥ समव्याप्ततादृशवाक्यस्वरुतिवाच्यं॥ धर्मितावच्छेदकर्त
 नवच्छिन्नधर्मितावच्छेदकतानिरूपकप्रकारतानिरूपितप्रकारतानिरूपितमुख्यविशेष्यतावच्छिन्नभ

मानवज्ञाननिष्ठजनकतानिरूपितजन्यतावच्छेदकत्वसंपन्नमूर्धोपगमान्तोद्देशज्ञानेयवर्तीपतध
 र्मितावच्छेदकतापन्नस्पर्कहितस्यव्यालोर्धर्मितावच्छेदकतयाभावानात् ॥ मुख्यविशेष्यतापुर्वा
 तनिर्देशनरूपधर्मितावच्छेदकतापन्नाधेयत्वनिष्ठधर्मितावच्छेदकताकाधिकरणप्रकारतानिरु
 पित्ताधेयत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपितवत्त्वादिहेतुनिष्ठविशेष्यताशालितादशपरामर्शमात्राप्रताद
 शवाक्ययोः प्रामाण्याप्रामाण्यापादनवारणप्रकार्यविशेष्यकप्रशमर्शकारणत्वोपगमेनही
 प्रकारणत्वमात्रापतदशपतिवारणपंचम्यर्षघटकीभूतजनकतायाविशेष्यतापन्नशान्न
 विशेषणतापन्नप्रकृत्यर्षविशेष्यताप्रकृत्यर्षितावच्छेदकवद्विहारेषुस्यतिवैचित्र्येणसावदि
 तप्रकारतानिरूपितमुख्यविशेष्यताशालित्वसंबंधेनतादृशजनकताप्रामाण्योपगमेन
 तादृशकारणताव्यवर्तनंनप्रकरहत्सर्पितावच्छेदकस्यअजनकतायांतादृशान्योपगमेननत

राम

३२

अकित्वेनपर्वतापवत्सवगाहिधूमव्याप्यनतदहिमानपर्वतरत्नाकरकप्रशमर्शकारणता
 माहायतादृशवानतपोः प्रामाण्याप्रामाण्यापादनतिरासोको ध्यः ॥ पर्वतो धूमवानपर्वती प
 वनेहेरिसादिकाकास्यप्रासपतिवोहायाधूमव्याप्यपर्वतीपवद्विमानपर्वतरत्नाकाकारकापरा
 मर्शकारणतासंप्रदायांनिरुक्तीपंचम्यर्षघटकीधर्मितावच्छेदकतायां सुप्रकृत्यर्षितावच्छेद
 कनिवृष्टप्रकारत्वानिरूपितधर्मितावच्छेदकतानवच्छिन्नत्वंविशेष्यतामुपादेयंतादृशपरामर्श
 पर्वतीपवनेहेरिसादिकाकास्यपंचमीप्रकृत्यर्षितावच्छेदकीभूतापर्वतीपत्वादीधर्मितावच्छेदक
 तायां त्रैलोक्यवद्विहारेषुस्यतिवैचित्र्येणसावदि
 तादृशपरामर्शकारणतासंप्रदायां पर्वतीपत्वादेधूमघातवहेरिसाघप्रभावाकास्यपंचमीप्र
 कृत्यर्षितावच्छेदकतयातत्रतादृशपरामर्शकारणताव्यवर्तनिरिति तत्रसामानाधिकरण्य

संबंधेन पर्वतीपत्न्यादिविशिष्टवद्विषादिकंधर्मितावच्छेदकीकृत्य व्याप्तिप्रकारं ह मानस्य नादशाज्ञा
 नस्य कारणताव्याप्यत्वं संप्रकृत्य त्वत्वेन विच्छेदकं पञ्चकारनाभिप्रकारना निरूपितविशेष
 तानवच्छिन्नत्वमपि निरुक्तं पञ्चमर्थघटकधर्मितावच्छेदकतायां निवेशनीयं ॥ न च धर्मितावच्छे
 दकविशेषताभावात्पञ्चपर्वतीपत्न्यादी बहिषादिकमवगाहमानपरामर्शकारणतामादायनपात्रि
 तादशावाक्ययोः प्रामाण्यां संप्रामाण्यापादनकारणं संभवतीति वाच्यं ॥ तादशयोर्विधेयधर्मितावच्छे
 दकतया भावानुपगमात्तादशभानोपगमेपिसंप्रकृत्यर्थातावच्छेदक निष्पद्यधर्मितावच्छेदकताभिन्न
 धर्मितावच्छेदकत्वानिस्पकत्वस्य निस्पकत्वस्य निरुक्तं पञ्चमर्थघटकप्रकारनामो निवेशावच्छेदक
 कारणतावच्छेदकत्वोक्तिप्रविष्टव्याप्तिप्रकारनामो स्वप्रकृत्यर्थातावच्छेदकपर्वतीपत्न्यादिति धर्मिता
 वच्छेदकत्वानिस्पकत्वसत्वेन तादशकारणताकारणसंभवादिति ॥ ॥ ननु पञ्चसु संतोषहितस्य हे

रेव तोदश

राय

३३

तुज्ञानज्ञाप्यत्वस्य हेतुव्यापकत्वविशिष्टस्वरूपसंबंधेन साध्यमाकांक्षत्वे धर्मवान्वेष्टीरित्यादिवाक्यस्य
 प्रमाणात्तापत्रेऽव्यव्यादि रूपेण धर्मादोरपि रत्वादि व्यापकतया वद्विषापकत्वविशिष्टस्वरूपसंब
 धेन धर्मादेरपि रत्वादिज्ञाप्यत्वसत्वात् न च हेतुव्यापकत्वत्वेन साध्यावच्छेदकरूपेण हेतु
 व्यापकत्वविशिष्टस्वरूपसंबंधेन हेतुज्ञानज्ञाप्यत्वाभावस्य बोधनीयतया तदप्रसिद्धात् सवकु
 मशकत्वान्न तथा च धर्मज्ञानवहेपत्त्यादिवाक्यास्य प्रमाणां च न स्यात् साध्यावच्छेदकरूपेण
 हेतुव्यापकत्वविशिष्टस्वरूपसंबंधस्याप्रसिद्धेरिति चेन्न हेतुव्यापकत्वपरस्य हेतुसमानाधिकर
 णाभावात्प्रतियोगितानवच्छेदकसाध्यावच्छेदकत्वमनवच्छेदकसाध्यावच्छेदकत्ववच्छिन्नप्रतियोगित्वो
 पस्वरूपसंबंधेन हेतुसमानाधिकरणभावप्रतियोगित्वाभेदस्त्वमर्थः तथा च धर्मवान्वेष्टीरित्यादौ हे
 तुसमानाधिकरणभावप्रतियोगितानवच्छेदकसाध्यावच्छेदकत्वमनवच्छेदकत्वप्रसिद्धेरपि साध्यावच्छेद

कवेत्तं प्रसिद्धं विनाशनाशकं दृष्टव्यं न प्रतियोगिनी यत्तु स्यात्तु यथाधिकरणं भवति
 त्रियोगित्वाभावात्सुप्रसिद्धत्वाभावात्पुनरित्युक्तं न च प्रसिद्धत्वाभावात् न हेतुत्वादिना
 धर्मस्योपपत्त्यापत्तिः सत्प्रतावत्कटावच्छिन्नप्रतिमः शिष्टकत्वरूपसंबन्धेन तादृशप्रतियोगिता
 भावस्य प्रमेयधर्मसत्त्वात् न च तादृशसंबन्धस्याप्रसिद्धत्वात् न च संबन्धेनाभाववदिति वाच्यं वि
 षयितया प्रमेयधर्मत्ववत्तज्ज्ञानाभावीयस्वरूपसंबन्धेन तादृशप्रतियोगिता भावस्य प्रमेयध
 र्मे सत्त्वात् न च तादृशसंबन्धे सत्त्वस्य प्रसिद्धत्वादिति वाच्यं धर्मस्य प्रतियोगितावच्छेदकत्वमने
 उक्तत्वात् न्यायलक्षणो समुदायः परंतु तादृशपक्षत्वस्य पर्याप्तसंबन्धेन पदधिकरणतस्य भूमि
 कत्वत्वाभावेनैतन्निमित्तकप्रतिपाद्यद्विजातितातिव्याप्तिरुच्यते न च तद्विजगद्व्याप्तिर्न गच्छति ॥ अत्रेवमाश
 कातादृशपक्षत्वपर्याप्तधिकरणत्वस्यापि प्रतिज्ञादिमात्रे सत्त्वादित्यादिवाच्यं संभव

राम

३४

रतिचेनः तत्र तल्लक्षणं मनेषिषत्त्वभावात् न च तत्र न्यायत्वव्यवहारापत्तिरिति वाच्यं न्यायस
 रति धर्मवत्त्वव्यवहारस्य पदधर्मावच्छिन्ने न्यायस्य रतिधर्मवत्त्वव्यवहारस्तद्वर्मावच्छिन्नपर्याप्त
 संबन्धेन न्यायस्य रतिवत्त्वापेक्षिततया प्रज्ञात्वाद्यवच्छिन्नपर्याप्तिसंबन्धेन प्रतिज्ञात्वाद्यवच्छिन्ने
 न्यायत्वात् सत्त्वादिव्यवहारायोगात् अन्यनृतिव्याजस्य रतिधर्मस्यैव न्यायस्य रतिध
 र्मस्य वच्छेदकत्वं नियमेन प्रतिज्ञादेस्तन्यायत्वमनृतित्वेन न्यायत्वप्रतिमो गिकपर्याप्त
 न वच्छेदकत्वात् प्रतिज्ञात्वाद्यवच्छिन्नपर्याप्तिसंबन्धेन न्यायत्ववत्तायाः कुत्राप्यसंभवादिति
 ध्येयम् ॥ एकादशानेकदृष्ट्यापत्तेरिति ॥ ॥ न च प्रवेतो वत्सभावगान् रत्नादिस्वलोपव
 द्भिर्मत्तपर्वतस्य बाधेऽपि मिथ्या लोपमोपेन पर्वतविषयतानिरूपिततद्वद्विषयता तस्य
 बहिर्मत्तपर्वतविषयतासामानाधिकरणाभावात् प्रतिज्ञात्वाद्यवच्छिन्नपर्याप्तिसंबन्धेन तादृशपक्ष
 सायिकापत्तेरिति वाच्यं

संशयो तादृशनिवृत्त्यसामान्याभावविरहात्कथं तादृशसंशयनिवृत्तकवोधो जनकत्वमादाय संभव
 गदानं संखं गच्छते ॥ अत्र केचित् ॥ हेत्वेन भावधारणापवादशससायिकाप्रकृतपक्षे पादशवि
 शिष्टपूर्वोपिकारस्य निष्कर्षकत्वस्यैव संभवः पक्षे प्रकृतत्वानुक्तौ बोध्यः तथा हि केवल
 प्रतिज्ञाव्यक्तीनां पादशपादशंपदद्वयवच्छिन्नप्रकारकवोधजनकत्वं तादृशतादृशवोधसा
 मास्यं पक्षपक्षप्रतिबंधकतदसंशयनिकर्तकं प्रत्येकं तदद्वयवच्छिन्नप्रकारकवृद्धित्वव्याप
 कप्रतिबंधकतानिरूपितप्रतिबंधनाशस्य संशयनिवृत्तकत्वावच्छिन्नत्वं पक्षवहितर्पः ॥ तेन पद
 निष्पीड्यकौ मगत्वेन पक्षता स्तुले प्रतिज्ञाया मगधर्मिकया दृशवोधजनकत्वं तादृशवोधसा
 मास्यं तर्गतमगत्वेन पक्षतुल्यत्वेन द्रव्यत्वेन तादृशतरे एव पर्वते बहिःप्रकारकनानाविधवोधसाधारणपर्व
 तधर्मिकवद्विप्रकाशुद्धित्वव्यापकप्रतिबंधकतानिरूपितप्रतिबंधताशालिबहिःप्रकारकज्ञातं जाय

राम

३६

ताविति रदभिन्नपर्वतो बहिः नात्रेत्वारिसंशयनिवृत्तकपक्षलो बहिःमानित्यादिबोधा जनकत्वमादाय पर्वतो
 बहिःमानित्यादिप्रतिज्ञासौ च सर्वत्रा संभवो बोध्यः एवं रीतिः सकलसुप्रतिज्ञासुश्रेयाः ॥ ७ ॥ अवय
 वता गरीत्या ॥ ८ ॥ दृशकपुष्ट्या पक्षे खः ॥ ९ ॥ ननु ज्ञातज्ञाप्यभेदेन स्वरूपसंबंधात्मिकानां
 सर्वविषयताव्याक्तीनां भेदात् परस्परव्यापकत्वात् न द्विषयताद्वयत्वमिति ॥ असंभवः समा
 नाकारविषयताया ऐसे विवादात् अतः प्रकारान्तरमाह ॥ प्रकृतहेतुकप्रकृतसाध्यकप्रकृतप
 क्षकानुमितौ सपक्षिकव्याप्त्यविषयकत्वं तदनतिरिक्तविषयकत्वमिति अचयव्यतिरेकप्र
 व्याप्तिसाधारणव्याप्तित्वस्याभावात् तादृशानुमित्येव पिकांतं ॥ एकतरनिवेशे ॥ मतरव्याप्त
 वगदि उपनयानिव्याप्तिरुभयव्याप्तौ अनुगमः ॥ न च साध्यव्याप्यध्वरक्षिन्निरूपितसंयोगेन वृ
 त्तादेः साध्यतायां प्रतिज्ञापा मव्याप्तिरिति वाच्यं प्रकृतपक्षकप्रकृतहेतुकप्रकृतसाध्यकानुमि

निरूपितजनकतावच्छेदकीभूतविरुद्धाविषयताशून्यत्वनिवेशात्तैलस्यैवचपुसविशेष्यतानिरूपि
 तहेतुप्रकारत्वावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपितप्रकारत्वावच्छिन्नत्वंसांसर्गिकविषयताचनतथाकिंतुआमिप्र
 कारताएवतथाहिः पर्वतनिष्ठविशेष्यतानिरूपितहेतुनिष्ठाविशेष्यतायोः परस्वामवच्छेदावच्छेदक
 भावत्वाकारेणपर्वतनिष्ठविशेष्यतानिरूपितधूमप्रकारतावच्छिन्नधूमनिष्ठप्रकारतानिरूपितप्रका
 रत्वावच्छेदकताआयाचव्यामिप्रकारताद्विज्ञातदशप्रकारतावत्प्रतिसायांनाव्याप्तिः॥ तच्चयस
 निष्ठविशेष्यतानिरूपितप्रकारत्वावच्छिन्नत्वंतैलस्यैवमितिवाच्यं॥ पतःपुसनिष्ठविशेष्यतानिर
 पितहेतुनिष्ठप्रकारतानिरूपितानव्याप्तिप्रकारतारुपाविषयताकिंतुधूमनिष्ठविशेष्यतानिर
 पितैवतथाचतादशविरुद्धावच्छेदकत्वस्याप्रसिद्धिः॥ नवतादशजनकतावच्छेदकारप्रकारता
 शून्यत्वनिवेशादेवसांसर्गिकविषयतायुदासात्तादशकिलसार्णवच्छेदकताप्रपत्तविशेष्यतास

राम

३७

वैयर्थ्यमितिवाच्यं॥ तथासतिव्याप्तिपरकसाध्यप्रकारतायाअनुमितिजनकतावच्छेदकत्वात्ताद
 शसाध्यप्रकारताशून्यत्वस्यतादशप्रतिज्ञाजन्यज्ञानेविरहात्प्रतिसासुअसंभवायनेः॥ नच
 स्वरूपसंबंधरूपविषयातायाज्ञानभेदेनभेदान्नतन्मनाएवतत्तिरेकिरिति व्याप्तिघटकसाध्यादि
 प्रकारताशून्यत्वमस्तमेवेतिवाच्यं॥ तथासतितयाअनुमितिजनकतावच्छेदकीभूतपरामर्श
 पव्यामिविषयेताशून्यत्वस्यनिगमनजन्यबोधसत्वात्तज्ज्ञातिव्याप्तितादवृत्त्यमितिवाच्यं॥
 ज्ञानभेदेनविषयाताभेदेपिव्याप्तिविषयित्वावच्छिन्नजनकतावच्छेदकतयाविभिन्नज्ञानीयाअ
 पिनिरूपितव्याप्तिविषयतासुसत्वात्अन्यथाव्याप्तिः॥ ७॥ ॥९॥ ॥

राम

३८

